

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK SOCIOLOGIJA

**TRANSFORMACIJA GRADA SARAJEVA U
POSTDEJTONSKOM PERIODU – SOCIOLOŠKA
PERSPEKTIVA**

-magistarski rad-

Kandidatkinja:
Indira Peljto
Broj indeksa: 420/II

Mentor:
Prof. dr. Mirza Emirhafizović

Sarajevo, juni 2021

**INDIRA PELJTO,
TRANSFORMACIJA
GRADA SARAJEVA U
POSTDEJTONSKOM
PERIODU – SOCIOLOŠKA
PERSPEKTIVA**

2021

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK SOCIOLOGIJA

**TRANSFORMACIJA GRADA SARAJEVA U
POSTDEJTONSKOM PERIODU – SOCIOLOŠKA
PERSPEKTIVA**

-magistarski rad-

Kandidatkinja:

_____
Indira Peljto

Mentor:

_____
Prof. dr. Mirza Emirhafizović

Sarajevo, juni 2021

SADRŽAJ

UVOD	7
1. METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA	8
1.1. CILJEVI ISTRAŽIVANJA	8
1.2. SISTEM HIPOTEZA	9
1.3. METODE I TEHNIKE ISTRAŽIVANJA	9
2. NEOLIBERALIZAM	11
3. NEOLIBERALIZAM U POSTSOCIJALISTIČKOM GRADU	14
4. FENOMEN DŽENTRIFIKACIJE (GENTRIFIKACIJE)	18
4.1. DŽENTRIFIKACIJA (GENTRIFIKACIJA) U NEOLIBERALNOM GRADU	18
4.2. DŽENTRIFIKACIJA U POSTSOCIJALISTIČKOM GRADU	20
5. ULOGA KULTURE U NEOLIBERALNOM DRUŠTVU	23
6. POTROŠAČKO DRUŠTVO I ULOGA MEDIJA U NEOLIBERALIZMU	24
7. SOCIO-PROSTORNE NEJEDNAKOSTI KAO POSLJEDICA NEOLIBERALNIH PROMJENA	26
8. SARAJEVO OD SOCIJALIZMA DO NEOLIBERALIZMA	29
8.1. URBANO PLANIRANJE U SARAJEVU	35
8.2. PROCES DŽENTRIFIKACIJE U SARAJEVU	41
9. REZULTATI ISTRAŽIVANJA S DISKUSIJOM	43
10. ZAKLJUČAK	61
LITERATURA	63
POPIS SLIKA I GRAFIKONA	66
POPIS SKRAĆENICA	67
PRIMJER ANKETE	68
BIOGRAFIJA	71
POSVETA	72
IZJAVA O PLAGIJARIZMU	73

Sažetak

U postsocijalističkim zemljama devedesetih godina 20-og stoljeća započinje proces tranzicije ka kapitalističkom sistemu. One su se našle pod simultanim uticajem više procesa, koji su rezultirali mijenjanjem cjelokupne strukture društva. Proces tranzicije predstavlja temeljnu promjenu političkog i socio-ekonomskog sistema, što ujedno mijenja i uslove razvoja grada i žitvota u njemu. Krajem 20-og stoljeća gradovi Zapadnog Balkana također, smjenom prethodnog društvenog sistema, ulaze u dugotrajan proces tranzicije. U Sarajevu je proces tranzicije dodatno usporen i otežan, jer je grad 90-ih godina dvadesetog stoljeća bio pod četverogodišnjom opsadom tokom koje je izvršen urbicid i izmjenjena socio-demografska struktura grada. U postratnom Sarajevu dogodile su se promjene kao što su privatizacija, uplitanje javne i privatne sfere, uključenost u globalni sistem finansija sistemom zaduživanja i sl., koje predstavljaju ključne elemente neoliberalizma.

Ključne riječi: neoliberalizam, postsocijalizam, džentrifikacija, privatizacija, tranzicija

Summary

The process of transition to the capitalism in post-socialist countries began in the 1990s. Those countries were under the simultaneous influence of several processes, which resulted in a change in the overall structure of society. The process of transition represents a fundamental change in the political and socio-economic system of one country, which also changes the conditions for the development of the cities and life in them. At the end of the 20th century, the cities of the Western Balkans, along with the change of the previous social system, began a long transition process. In Sarajevo, the transition process has been additionally slowed down as the city was under a four-year siege in the 1990s, during which the socio-demographic structure of the city has changed. Nowadays, in the postwar period of Sarajevo the following changes took place: privatization, interference of the public and private sphere, involvement in the global system of finances through the loans, etc., which are key elements of the neoliberalism.

Keywords: neoliberalism, postsocialism, gentrification, privatization, transition

UVOD

Proces tranzicije predstavlja temeljnu promjenu političkog i ekonomskog sistema. To ujedno mijenja uslove razvoja grada i žitvota u njemu. Krajem 20-og stoljeća gradovi Zapadnog Balkana, smjenom prethodnog društvenog sistema, ulaze u dugotrajan proces tranzicije. Pojava tržišne ekonomije i uspostavljanje novog političkog sistema, demokratije, predstavljaju ključne promjene za proces tranzicije i za sobom povlače sve ostale promjene, na način da promjene koje se dešavaju, na ekonomskom i političkom planu, bitno utiču na promjene u svim sferama društva, države i grada.

U ovom radu fokus je stavljen na grad Sarajevo. Proces tranzicije je dodatno specifičan za područje grada Sarajeva, jer je početkom 90-ih godina 20-og stoljeća (1992-1995), grad bio pod opsadom, koja je trajala četiri godine, pri čemu je izvršen urbidicid i značajno izmjenjena njegova socio-demografska struktura. Osnovni cilj ovog rada je prikazati ekonomsku, socijalnu, kulturnu, političku i svaku drugu transformaciju grada Sarajeva, koja je nastupila smjenom prethodnog sistema, odnosno krajem 20-og stoljeća. A da bi se razumjele promjene koje su se dogodile u gradu Sarajevu, potrebno je prvo pojasniti promjene specifične za većinu postsocijalističkih gradova. Razvoj svakog grada, u novonastalim uslovima, znatno ovisi i o nivou ekonomske razvijenosti zemlje, kao i o ulozi lokalnih vlasti. Važan preduslov predstavlja i stanje u kojem je grad bio kada je izašao iz socijalističke ere, kao dalju odrednicu njegovog razvoja i prilagođavanja promjenama. Stoga je jasna činjenica da je svaki grad slučaj za sebe, dinamika tog grada određuje kako će se određene promjene odvijati, ali je s druge strane neupitna činjenica da određeni obrasci karakterišu većinu postsocijalističkih gradova. Tako će u ovom radu biti prikazane osnovne promjene kroz koje svaki postsocijalistički grad prolazi, uz specifičnosti koje karakterišu grad Sarajevo, kao i karakteristike socijalističkog, postsocijalističkog i kapitalističkog grada.

Vodeći se generalnom hipotezom od koje polazimo, a koja glasi da transformacija grada Sarajeva u postdejtonskom periodu ima vidljiva obilježja neoliberalnog modela urbanog razvoja, koji se temelji na izmijenjenim društveno-ekonomskim odnosima nakon socijalizma, dolazi do potrebe da prvo razumijemo i objasnimo obilježja neoliberalizma u globalnom smislu.

1. METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Sarajevo, krajem 20-og stoljeća, kao i svi veći postsocijalistički gradovi prolazi kroz dinamičnu transformaciju. Ona se ogleda u sve većem uplivu neoliberalnog modela u urbani razvoj, koji sa sobom (do)nosi prepoznatljive obrasce i procese, kao što su graditeljska megalomanija, komercijalizacija javnog prostora, gentrifikacija, prostorna segregacija, poticanje potrošačke kulture i zabave itd. (usp. Jadžić, 2011; Backović, 2018; Kovačević et al., 2008).

S druge strane, nakon socijalizma reafirmira se religija, čiji je utjecaj primijetan i u javnoj sferi.

Novi tipovi gradova, koji nastaju kao posljedica smjene sistema i same globalizacije, u konačnici dovode do promjene samog načina života i utiču na socijalni aspekt grada.

Grad Sarajevo u znatnoj mjeri je paradigmatičan kad je riječ o razvoju postsocijalističkih gradova, ali istovremeno treba uvažiti neke njegove specifičnosti. One najprije proizlaze iz činjenice da je grad tokom 1990-ih godina bio pod opsadom, koja je trajala četiri godine (1992-1996), pri čemu je izvršen urbicid, ali i bitno izmijenjena njegova socio-demografska struktura.

1.1. CILJEVI ISTRAŽIVANJA

- PRAGMATIČNI ILI DRUŠTVENI CILJEVI ISTRAŽIVANJA:

Ovo istraživanje može poslužiti kao uvid u postojeću sliku grada Sarajeva, svima koje ova tema zanima. Ono također može biti i referenca za neka buduća istraživanja na sličnu temu. Radom se može služiti šira javnost i svi koji budu htjeli saznati nešto više o karakteristikama i specifičnostima promjena koje se dešavaju u gradu Sarajevu.

- SPOZNAJNI ILI ZNANSTVENI CILJEVI ISTRAŽIVANJA:

Jedan od ciljeva ovog istraživanja je sistematizirati promjene koje su se dogodile u gradu Sarajevu od kraja 1990-ih do danas, te ustanoviti u kojoj mjeri je to uticalo na grad i život u gradu. Potrebno je, dakle, na adekvatan način objasniti kako su te promjene uticale na način života njegovih stanovnika. Također je potrebno izvršiti komparaciju socijalističkog,

postsocijalističkog i kapitalističkog grada i ukazati na promjene koje su, u tom kontekstu, specifične za grad Sarajevo.

1.2. SISTEM HIPOTEZA

Kada je u pitanju istraživačka hipoteza, kao motiv i vodilja ovog istraživanja ona je identifikovana sagledavanjem svakodnevnice i uviđanjem neminovne činjenice da je Sarajevo postsocijalistički grad. Ta činjenica, da je Sarajevo postsocijalistički grad, nameće pitanje da li to nužno znači da je ono doživjelo određene promjene. Na osnovu toga postavljena je i generalna hipoteza ovog rada, koja glasi:

Transformacija grada Sarajeva u postdejtonskom periodu ima vidljiva obilježja neoliberalnog modela urbanog razvoja, koji se temelji na izmijenjenim društveno-ekonomskim odnosima nakon socijalizma.

Pomoćne hipoteze:

Privatizacijom i deindustrijalizacijom, kao ekonomskim aspektima tranzicije bh. društva, stvorene su pretpostavke za otpočinjanje nove faze urbanog razvoja grada Sarajeva, koju primarno karakterizira komercijalizacija prostora.

Javni interes podređen je privatnom, pa su novoizgrađena naselja često predimenzionirana i bez pratećih socijalnih sadržaja.

Susjedstvo, kakvo je bilo u doba socijalizma, iščezava uslijed gentrifikacije, povećane mobilnosti i socijalnog raslojavanja.

Savremene tendencije urbanog razvoja Sarajeva potiču konzumerizam i znatno utiču na stil života njegovih stanovnika, premda različitim intenzitetom ovisno o generaciji.

1.3. METODE I TEHNIKE ISTRAŽIVANJA

Metoda analize sadržaja primjenit će se u analizi stručne literature na temu „Transformacija grada Sarajeva u postdejtonskom periodu - sociološka perspektiva“. U ovom istraživanju bit će korištena komparativna metoda, koja se sastoji u posmatranju sličnosti i razlika između dvije ili više stvari i pojava. Kroz ovaj konkretan slučaj bit će izvršena komparacija Sarajeva

sa ostalim postsocijalističkim gradovima, kao i sa obilježjima socijalističkih i kapitalističkih gradova općenito, s ciljem da se uvide specifičnosti promjena koje se dešavaju u gradu Sarajevu. Analitičko deduktivna metoda koristiće se kao opšti okvir unutar kojeg su posmatrani problem i predmet ovog istraživanja.

Za potrebe ovog istraživanja bit će korištena samo jedna tehnika istraživanja, a to je anketni upitnik, zatvorenog tipa. Identifikovat će se reprezentativni uzorak ispitanika. Njega će činiti 150 ispitanika, odabranih slučajnim odabirom. Ispitanici će biti ravnomjerno podjeljeni u tri skupine na osnovu godina starosti. Prvu skupinu će činiti oni starosti između 18-35 godina, drugu skupinu će činiti oni između 36-60 godina starosti i treću skupinu će činiti oni stariji od 60 godina. Naravno, uopštavanjem dobijenih rezultata istraživanja uz korištenje ovog uzorka, dobijeni krajnji efekti u osnovi će važiti za prostor čitavog grada Sarajeva. Za analizu ankete koristit će se deskriptivna metoda.

2. NEOLIBERALIZAM

Generalna hipoteza istraživanja nas navodi da se zapitamo šta je šta je to ustvari neoliberalizam, šta on predstavlja i zagovara? Da bi razjasnili pojam neoliberalizma, prvo treba objasniti pojam liberalizma od kojeg on u suštini i potiče. Liberalne ideje i vrijednosti utkane su u temelje zapadne civilizacije, pa se na njih danas pozivaju mnogi pokreti i stranke koji ih tumače u skladu sa svojim sistemom vrijednosti.

Naziv liberalizam potiče od latinske riječi *liberalis*, *liber* što znači slobodan, slobodarstvo slobodoumlje. Liberalizam zapravo predstavlja političko naučavanje i ideologiju prema kojoj je sloboda pojedinca temeljni princip i načelo. On se pojavio u 17. st. u Engleskoj i Holandiji, kao pokret otpora arbitrarnoj i apsolutističkoj vlasti monarha. Na početku je istupao sa zahtjevima za slobodom svijesti, vjerskom tolerancijom i ustavnim priznanjem individualnih prava. Taj liberalizam je bio utemeljen na ideji slobode, u smislu odsutnosti vanjskog uticaja i prisile nad individualnim djelovanjem, te na mogućnosti da pojedinac potpuno i neograničeno raspolaze vlastitim sposobnostima. U liberalizmu 18. st. razvijena je teorija pravne države, prema kojoj država u obavljanju svojih funkcija može intervenirati u sferu tržišnog društva samo na osnovu zakona. Dakle, liberalizam 18. st. bio je zaokupljen ograničavanjem uloge države. Taj liberalizam 18. stoljeća, od Johna Lockeja do Adama Smitha, zasnivao se na dvije ključne pretpostavke: da slobodno i demokratsko bavljenje individualnim, ličnim interesom vodi u optimalni kolektivni i društveni napredak i da tržište zna najbolje, to jest, da je privatno vlasništvo temelj tog ličnog interesa, dok je slobodna tržišna razmjena njegovo idealno sredstvo (Kovačević et al., 2008). Od polovine 19. st. liberalizam se povezivao s demokratijom. U djelu A. de Tocquevillea i J. S. Millina liberalizmu se daje novo značenje – on ujedinjuje političku jednakost s individualnom slobodom. Liberalizam je tako postao sinonim za politički liberalizam, koji je zagovarao ljudska prava, toleranciju, zaštitu manjina, pravnu državu i predstavničku demokratsku vlast. Krajem 19. i početkom 20. st. u Engleskoj se oblikovao novi, socijalni liberalizam, posebno u djelima Thomasa Hilla Greena i Leonharda T. Hobhousea, a zatim u 1930-ima s novom političkom ekonomijom J. M. Keynesa. Ti su mislioci pokušali ujediniti individualnu slobodu s priznavanjem potrebe da se država učini odgovornom za ljudsku dobrobit, posebno za materijalne i obrazovne uslove siromašnih. Država je tada dobila mnogo aktivniju ulogu, pa je prihvaćena kao pozitivan faktor društvenog razvoja (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=36345>).

Neoliberalni model postaje dominantan u posljednjoj deceniji 20. og stoljeća. Krize i neuspjesi socijalnoliberalnih ekonomskih politika, u posljednjoj četvrtini 20. st u SAD-u, u nastojanju da očuvaju poslijeratni ekonomski bum, pridonijeli su usponu konzervativnog liberalizma, pod nazivom neoliberalizam, u kojem su obnovljene ideje klasnog liberalizma (Brown, 2014). Tako se liberalizam, u pojmu neoliberalizam, više odnosi na ekonomsku varijantu liberalizma, nego na liberalizam kao političku doktrinu, kao skup političkih institucija ili praksi. S druge strane, sve tipove liberalizma ujedinjaju neke osnovne ideje i vrijednosti, pa tako i neoliberalizam ideološki zagovara neke zajedničke vrijednosti. „Srč liberalne filozofije predstavlja vjerovanje u dostojanstvo pojedinca, u njegovu slobodu da do maksimuma iskoristi svoje sposobnosti i prilike kako zna i umije, pod uslovom da se ne miješa u slobodu drugih pojedinaca i da oni čine isto. Ovo podrazumijeva vjerovanje u jednakost ljudi u jednom pogledu, a u njihovu nejednakost u drugom. Svaki čovjek ima pravo na slobodu. Ovo je važno i fundamentalno upravo stoga što su ljudi različiti...“ (Đašić 2019: 8). Dakle, neoliberalizam deklarativno zagovara slobodu, u smislu da ne postoji nikakav vanjski uticaj koji moče ograničiti tu slobodu, uz uvjet da ne ugrožava pravo drugih i da ispunjava obveze koje je sam dobrovoljno preuzeo. Zagovara i jednakost ljudi bez obzira na razlike u vjeri, ideologiji, rasi, naciji, klasi, spolu, staležu, profesiji, imetku i političkim uvjerenjima. Mečutim, iako razlika nema u formalnom smilu kakve su jasno definisane u klasnom društvu, razlike meču ljudima su itekako izražene. Zagovornici neoliberalizma se oslanjaju na već postojeće ekonomske nejednakosti različitih regija i društava, te se ta razlika ovim modelom samo još više produbljuje. Neoliberalizam se ideološki zalaže i za individualizam kao načelo ustrojstva društva, a temelji se na zamisli o neovisnim pojedincima koji stupajući u mečusobne odnose čine društvo, ali i u društvu ostaju ono što jesu – pojedinci. Neoliberalizam, također, karakteriše sloboda prometa roba i kapitala, mečutim ta sloboda ne rezultira i slobodom kretanja ljudi. Takva deklarativa sloboda, koja se propagira, je samo paravan za izrabljivački rad ništih slojeva društva, koji pri tom nije dovoljan ni za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba i dovodi do enormnog bogaćenja elita (Jačić, 2011).

Uprkos tome, neoliberalizam se često predstavlja kao nužan i prirodan fenomen, ili pak apolitičan. Razlog zbog kojeg se neoliberalizam predstavlja kao prirodan i neizbježan sastoji se u činjenici da se on vrlo lako prilagočava svim drugim političkim pokretima koji mogu ali i ne moraju imati nekakve veze s neoliberalizmom u idejnom smislu. Dakle, zbog toga što su zagovornici neoliberalizma iznimno vješti da iskoriste druge pokrete i ideologije kao politički paravan on je tako uspješna i rasprostranjena ideologija (Harvi, 2013). Neoliberalizam veliki

dio svoje moći također može zahvaliti pretpostavci da “nema alternative”, kako to smatraju njegovi zagovornici. Političari skloni neoliberalizmu decenijama su neoliberalizam predstavljali kao neophodan. Oni smatraju da će se tržište urušiti, radna mjesta će biti izgubljena, životi ljudi uništeni ukoliko se ne uvede privatizacija, niži porezi i deregulacija. Pa tako deregulacija, privatizacija, povlačenje države iz mnogih područja socijalne zaštite postaju i više nego uobičajene pojave, a sistematsko slabljenje snage države, smanjenje njene tradicionalne uloge i prelaženje funkcija države u privatne ruke postaju najbitnija obilježja neoliberalizma. „Kako ističe Perry Anderson (2000), neoliberalizam je “najuspješnija ideologija u svjetskoj povijesti”. On je izmijenio i razvijeni svijet kao i svijet koji se još uvijek razvija. On je uticao na tržišne odnose između zemalja, izmijenio lokalnu politiku u brojnim i raznolikim društvima i transformirao osnovnu zamisao o “zdravom razumu” koju je teško promijeniti. Njegova logika usredotočena na veličanje uloge pojedinca i tržišta, te klevetanje svega onog što je društveno i kolektivno, prošla je društva i različite kontekste diljem svijeta. Kao što je to slučaj s mnogim društvenim snagama, njegovi učinci napose su vidljivi u gradovima. Diljem svjetskih gradova neoliberalizam je korišten da bi se prodavala javna dobra, da bi se privatizirao javni prostor, da bi se energičnim akcijama i oštrim mjerama udarilo na sindikate, da bi se uništila državna stambena skrb. On se “prodaje” biračima kao “rješenje”, ali rijetko se uopće i približi tom navodnom cilju. Mnogo češće on na ironičan način dovodi do povećanja državne moći“ (Kovačević et al., 2008: 93). Ono što se još može reći o neoliberalizmu je da on prvenstveno podstiče potpunu slobodu tržišta, privatizaciju javnih dobara, te ograničenu državnu intervenciju u ekonomsku sferu. Tako da je neoliberalizam zapravo samo novo ime za novu fazu kapitalizma. On je još i savremena verzija liberalizma. On se zasniva na vrijednostima klasičnog liberalnog kapitalizma, veliča preduzetništvo privatnog sektora i zalaže se za radikalnije ograničenje uloge države, kroz smanjenje državnih rashoda i aktivno učešće države u privredi, kao i kroz ograničavanje državnog regulisanja tržišta (Đašić 2019). U suštini neoliberalizam se najčešće izjednačava s radikalno slobodnim tržištem, odnosno neograničenom tržišnom konkurentnošću i slobodnom trgovinom, ostvarenom deregulacijama, eliminacijom carina, te različitim monetarnim i socijalnim postupcima neosjetljivim na siromaštvo, društvenu nejednakost, uništenje kulture, dugoročno iscrpljivanje prirodnih resursa i uništenje okoliša. Sve ove posljedice koje neoliberalizam sa sobom donosi su jako važne, ali neoliberalizam ne uzima u obzir posljedice koje donosi, već je srž njegovog ustrojstva sadržana u tržišnim vrijednostima i širenju tih vrijednosti na sve institucije i društvene akcije, dok samo tržište zadržava svoj odvojen položaj. Dakle, neoliberalizam je političko-ekonomska praksa koja tvrdi da će se ljudska

dobrobit najviše razviti ako se dopusti širenje preduzetničkih sloboda unutar uređenog okvira čvrstih imovinskih prava, slobodnog tržišta i slobodne trgovine. Država mora omogućiti taj okvir svojim propisima koji će garantovati slobodno i pravno-ispravno funkcionisanje samog tržišta. Pristalice neoliberalizma također smatraju da će dobrobit nekog društva dostići svoj maksimum ako se maksimalno poveća domet i učestalost tržišnih transakcija. Iz tog razloga neoliberalizam teži da cjelokupno ljudsko djelovanje svede u oblast tržišta, pa su tome podređene ne samo ekonomske i pravne, već i političke instance. Pored svega toga, neoliberalizam traži prebacivanje kontrole ekonomije od države na privatni sektor. Dok je u procesu društvene modernizacije u gradskim tkivima bila postignuta određena ravnoteža između javnog i privatnog interesa, koja se u skladu sa tim odrazila i na prostorno uređenje grada, stvaranjem tzv. javnog prostora, neoliberalna doktrina je za svoj krajnji cilj odabrala upravo izvlačenje javnog gradskog prostora i njegovu većinsku privatizaciju. Iz tih razloga gradovi su prirodno postali mnogo ugroženiji i podložniji odlukama onih koji imaju veću kapitalnu moć. Tako privatizacija javnog gradskog prostora ima za ishod da su sama lokalna društva ona koja svojim djelovanjem, vlastitim mjerama i načinima društvene regulacije razaraju okvir nacionalne države. „Neoliberalna država umjesto regulatorom postaje konzumentom tržišta, novi revanšistički urbanizam koji zamjenjuje liberalnu urbanu politiku u gradovima razvijenog kapitalističkog svijeta sve više izražava poticaje kapitalističke proizvodnje, a ne društvene reprodukcije.“ (Kovačević et al., 2008: 61).

3. NEOLIBERALIZAM U POSTSOCIJALISTIČKOM GRADU

Neminovno je da se svaki postsocijalistički grad u nečemu razlikuje od drugog postsocijalističkog grada. Razvoj tih gradova i smjer njihove transformacije zavisi od mnogo faktora, a ti faktori utiču na razlike i sličnosti među njima. Međutim, većina postsocijalističkih gradova prošla je kroz određene etape, koje su svojstvene skoro svim postsocijalističkim gradovima. Stoga, da bi razumjeli promjene koje se dešavaju u gradu Sarajevu, neophodno je te promjene komparirati sa gradovima koji su prošli kroz iste procese.

Dakle, „iako su socijalistički sistemi imali međusobnih razlika, zajednička im je bila institucionalna struktura i način donošenja odluka koji su stvorili određeni tip socijalističkog grada.“ (Tosics, 2003: 229). Devedesetih godina prošlog vijeka počinje proces transformacije

u takvim društvima od socijalističkog sistema do sistema kapitalizma. Raspadom socijalističkog sistema i uspostavljanjem kapitalizma, u postsocijalističke gradove dolazi i neoliberalizam, čiji je glavni pokretač i osnova kapital. S obzirom na tu činjenicu, da se sada u postsocijalističkim gradovima javljaju svi elementi koji su svojstveni neoliberalizmu, kao što su privatizacija, uplitanje javne i privatne sfere, uključenost u globalni sistem finansija sistemom zaduživanja, postsocijalistički gradovi se mogu shvatiti i kao podvrsta neoliberalnog grada. Najvažnije promjene koje tada nastupaju, vezane su za političku i ekonomsku sferu. U političkom smislu, osnovna promjena koja nastupa smjenom socijalizma je decentralizacija vlasti. U novom sistemu politička scena prerasta u otvorenu utakmicu između različitih političkih konkurenata. Pored toga, socijalizam je karakterisalo državno vlasništvo, a kolapsom socijalizma se i taj aspekt mijenja i počinje proces privatizacije državnog vlasništva. Tako da „proces privatizacije, deregulacije i decentralizacije čine okosnicu reformisanja urbane politike u periodu postfordizma¹“ (Petrović, 2008b: 287). Sam proces privatizacije izaziva mnoge negativne posljedice. Firme koje su u prethodnom sistemu bile nosioci industrije gase se i praktički „nestaju“, a paralelno s tim procesom ogroman broj ljudi ostaje bez posla.

Kada je riječ o urbanom razvoju, on je u socijalističkim zemljama potpuno različit od urbanog razvoja u zemljama Zapada, na istom stepenu ekonomskog razvoja. „Specifičnosti socijalističke urbanizacije su sljedeće:

- Industrijalizacija je ostvarena sa manjim porastom urbane populacije i manjom prostornom koncentracijom stanovništva, zbog toga je karakteristika socijalističkih društava podurbanizovanost.
- U gradovima je bilo manje „urbanizma“ tj. raznolikosti, manja je štednja prostora, manja je gustina u unutrašnjem dijelu grada, i manja je urbana marginalnost.
- Stvorene su jedinstvene socijalističke urbane forme“ (Szelenyi, 1996: 287).

„U socijalističkom modelu urbanog razvoja, tako, preovladava industrija i stanovanje u odnosu na ostale sadržaje, posebno u odnosu na komercijalne sadržaje. Zapostavljen je razvoj tercijarnog sektora i infrastrukture, jer se nisu smatrali produktivnim djelatnostima, osim one

---

¹“ Pojam postfordizam se koristi da bi se istakle ekonomske i institucionalne promjene, dok se terminom postmodernizam ukazuje na promjene koje su nastale u sferi potrošnje, estetike, kulture i načina života“ (Baković, 2018: 15).

infrastrukture koja je bila neophodna za neposredni industrijski razvoj“ (Backović, 2018: 131). S druge strane postindustrijski grad karakteriše deindustrijalizacija, promjene u strukturi proizvodnje, tržištu radne snage i profesionalnoj strukturi. Sekundarni sektor opada, tercijarni i, naročito, kvartarni sektor ubrzano raste. Pomjeren je naglasak sa proizvodnje robe ka razvoju sektora usluga.

Na početku kapitalizma u postsocijalističkim društvima, strana ulaganja fokusirana su, uglavnom, na veće gradove, budući da su oni već imali preduslove za poslovanje. Glavni grad ima i vodeću ulogu u kontroli nacionalnih finansija i trgovine, kao važnih sektora servise ekonomije. Iz tih razloga, glavni gradovi postaju mjesta sa većim brojem zaposlenih i većim bruto dohotkom, u odnosu na ostale gradove. Pored toga, glavni gradovi predstavljaju i mjesto „ulaska“ stranih kompanija na teritoriju njihovih zemalja. „Oni se razvijaju kao mjesta dislociranja vodećih evropskih/globalnih industrijskih, trgovačkih i uslužnih lanaca.“ (Petrović, 2009: 57). Ali, iako glavni gradovi postaju regionalni i lokalni centri, i oni kasne u procesu transformacije u pravcu postindustrijskog društva, odnosno razvoja servisnih usluga i industrije kulture. Međutim, oni se zbog prethodno navedenih okolnosti nalaze pod najvećim uticajem globalnih procesa, tako da neminovno dolazi do njihove prostorne transformacije. Kao posljedice prostorne transformacije, te raspodjele kapitala i upravljačkih funkcija javljaju se sve vidljivije razlike između većih gradova i manjih gradova i sela, a posebno između glavnog grada i ostalog dijela zemlje² (Backović, 2005). Pored tih razlika između gradova, javljaju se i razlike unutar samog grada. Centralni dijelovi velikih kapitalističkih gradova visoko su komercijalizovani, a stambene funkcije su veoma ograničene, dok je socijalističke gradove karakterisao niži nivo poslovnog i maloprodajnog prostora, a veći udio stambenog prostora u centru. S tim u vezi i u postsocijalističkim gradovima se javlja intenzivna komercijalizacija prostora koja je posljedica brzog razvoja finansijskog, maloprodajnog i uslužnog sektora, kao što su banke, šoping centri, kafići, restorani, atraktivne radnje, brza hrana i sl. Uočljive i brze promjene su zahvatile maloprodaju i uslužni sektor na početku tranzicijskog perioda iz dva razloga. Prvi razlog je taj što za njihov razvoj nije potreban veliki početni kapital, a drugi je činjenica da je za vrijeme socijalizma postojala konstantna potreba za robom široke potrošnje. Međutim, maloprodajni sektor je pretrpio radikalne promjene u pogledu svoje prostorne strukture 90-ih godina. Prodaja nižeg reda, kao što su npr.

---

² Glavni gradovi postsocijalističkih zemalja u evropskoj hijerarhiji zauzimaju poluperiferijsku poziciju, a na a nivou države nastaju nejednakosti između glavnog grada i ostalih gradskih naselja.

prodavnice povrća, istisnuta je iz centra, a na njenom mjestu se otvaraju ekskluzivne prodavnice, koje mogu da plate visok najam. Zbog takvih promjena javlja se ulična trgovina, među stambenim blokovima i duž glavnih saobraćajnica. Ulična trgovina mogla je brzo da reaguje i da zadovolji novonastale potrebe potrošača. Također, ona je imala pozitivne efekte po zaposlenje i socijalnu inkluziju, jer omogućava ekonomsku aktivnost koja je izvan zvanične kontrole, koja se ne oslanja na tradicionalni način ulaska u posao, ili na tržište rada, za pojedince koji su isključeni. Za mnoge građane postsocijalističkog grada njihovo iskustvo sa kapitalizmom povezano je sa uličnom prodajom i sivom ekonomijom. Siva ekonomija je činila i dio socijalističkog redistributivnog sistema. Pomoću nje se nadoknađivao neuspjeh sistema da proizvede i raspodijeli robu. Poslije sloma redistributivnog sistema, vjerovalo se da će ona nestati i da će biti uključena u tržišnu ekonomiju. Također, za građenje shopping centara potrebno je vrijeme, novac, politička podrška i politička stabilnost, što uslovljava značaj trgovine na otvorenom, ulicama i u manjim radnjama na početku tranzicije. Ipak, vrhunac razvoja maloprodajnog sektora predstavlja građenje velikih shopping centara, kao i ulazak međunarodnih maloprodajnih lanaca u postsocijalističke zemlje (Petrović, 2004).

Najznačajnija promjena koja se javlja u institucionalnom sistemu, smjenom socijalizma, je decentralizacija vlasti, međutim, centralna vlast još ima mogućnosti da zadrži svoj uticaj u procesima odlučivanja. „U kontekstu tranzicije od autoritarnog ka demokratskom tipu vlasti i upravljanja, postsocijalistički gradovi se susreću sa nespremnošću nacionalne političke elite da dozvoli suštinsku decentralizaciju i da bavljanje ekonomskim resursima grada, vitalnim za ukupnu ekonomiju, prenese na upravu lokalnoj vlasti. Primjenu koncepta urbanog rešima u ovim gradovima ograničava činjenica da je još uvijek najvažnije analitičko pitanje koja politička opcija je na vlasti, kao i činjenica da se veze između političke i ekonomske elite odvijaju pod dominacijom komandne moći, premda u značajnoj mjeri na neformalan način. Od uticaja je i način socijalističkog političkog ponašanja koje ignoriše mišljenje političkih neistomišljenika bez obzira koliko oni bili značajni (potencijalni) partneri javnog, privatnog, neprofitnog sektora“ (Petrović, 2004a: 39).

Važna promjena u postsocijalističkim gradovima jeste nestajanje države kao glavnog aktera planiranja i pojava privatnih preduzetnika, odnosno komercijalnog sektora u razvoju grada. Aktivnosti koje su postojale u centralnim gradskim zonama za vrijeme socijalističke urbane ekonomije veoma brzo zamijenjuju profitabilnije aktivnosti. U preduzetničkom gradu se ostvaruje partnerstvo javnog sektora sa privatnim sektorom, odnosno sa firmama i investitorima. Sa tim u vezi dolazi do pojave privatizacije javnih dobara. Sama privatizacija,

kao jedna od osnovnih karakteristika neoliberalizma, omogućila je prodor privatnog interesa u javne prostore, što je posebno vidljivo kroz privatizaciju stanovanja. Jedna od karakteristika socijalizma jeste kolektivno stanovanje, dok postsocijalizam daje prednost individualnom stanovanju. To vremenom vodi do džentrifikacije (gentrifikacije), kao klasičnog obilježja postsocijalističkog grada, a s tim u vezi javlja se i suburbanizacija³. Džentrifikacija tako utiče na mijenjanje cjelokupne slike grada i povlači za sobom, niz drugih procesa i promjena koji predstavljaju ključne odrednice neoliberalizma. Kako kaže Backović „proces džentrifikacije predstavlja veoma vidljiv preobražaj savremenih gradova, koji sažima nekoliko ključnih dimenzija urbane transformacije: restrukturiranje ekonomije, nove modele upravljanja i planiranja, odnosno zamjenu menadžerskog modela preduzetničkim“ (Backović, 2018: 9). Iz tog razloga džentrifikacija je jedan od važnijih procesa u svim neoliberalnim društvima, čije je odvijanje potrebno detaljno razjasniti, da bi što bolje razumjeli neoliberalne promjene.

4. FENOMEN DŽENTRIFIKACIJE (GENTRIFIKACIJE)

4.1. DŽENTRIFIKACIJA (GENTRIFIKACIJA) U NEOLIBERALNOM GRADU

Pojam džentrifikacije prvi put je upotrijebila Ruth Glass, 1964. godine opisujući prostornu i socijalnu dimenziju transformacije dijelova Londona. Historijski pojam gentry se odnosi na klasu vlasnika zemlje u Engleskoj, koji iako pripadaju višoj klasi nisu dobili pravo na svoj grb i nisu uključeni u hijerarhiju plemstva, to jeste oni su bez plemićke titule. Stoga, korištenje ovog pojma ukazuje da je društveni položaj džentrifikatora visok, ali da oni, ipak, ne zauzimaju najviše pozicije u društvu, već su oni pripadnici (više) srednje klase.

Sama džentrifikacija se može definisati kao „proces u kojem dolazi do mijenjanja fizičke strukture (stambenih) objekata, ili njihove namjene (ako do tada objekti nisu sadržavali stambenu funkciju), na centralnim gradskim lokacijama, koju prati promjena socijalnih karakteristika ljudi kojima su ti renovirani ili novi objekti namijenjeni“ (Backović, 2018: 9).

---

³ Suburbanizacija je proces tokom kojeg srednji i niži sloj društva preseljava na periferiju grada, a unutrašnja gradska područja se obnavljaju, te se u njih sele pripadnici višeg sloja društva.

Džentrifikacija tako podrazumijeva poseban stil životna nove srednje klase čiji je izbor mjesta stanovanja džentrifikovano susjedstvo u centralnim gradskim dijelovima. Džentrifikacija se može posmatrati i kao „prostorna refleksija ključnih socioekonomskih procesa u savremenom gradu jer ključne društvene promjene, to jeste postfordizam i postmodernizam uslovljavaju i oblikuju njeno ispoljavanje“ (Backović, 2018: 9). Najjednostavnije rečeno, džentrifikacija je proces mijenjanja izgrađenih objekata ili njihovih funkcija u urbanim sredinama, koju prati promjena socijalnih karakteristika ljudi, kojima su ti objekti namjenjeni.

Moguće je razlikovati nekoliko tipova džentrifikacije – pionirsku, profitabilnu i posredovanu džentrifikaciju. Kada je riječ o pionirskoj džentrifikaciji sami budući stanari, koji posjeduju više kulturnog kapitala u odnosu na ekonomski, mijenjaju i prilagođavaju radni i životni prostor čime postepeno džentrifikuju susjedstvo. Ovi akteri predstavljaju specifičan slučaj jer sami stvaraju prostor, dajući mu određena obilježja po sopstvenoj volji i za sopstvene potrebe. U pionirskoj džentrifikaciji umjetnik je pokretač džentrifikacije jer posjeduje kulturni kapital, to jeste estetsko oko, kojim prepoznaje privlačnost starih i urušenih stambenih objekata, i transformiše ih u nešto što postaje poželjno. Takav estetski senzibilitet posjeduju društvene grupe koje su bogate kulturnim, a siromašne ekonomskim kapitalom. S druge strane, za nastanak profitabilne džentrifikacije važne su i kulturne i estetske vrijednosti nove srednje klase, koja se smatra glavnim nosiocem tog procesa. Dakle, u slučaju profitabilne džentrifikacije, akteri iz privatnog sektora, investitori i građevinske firme, grade stambene komplekse koji su namijenjeni pripadnicima nove srednje klase, to jeste servisne i/ili kreativne klase. A u slučaju kada javni sektor odnosno lokalna ili nacionalna vlast, direktno inicira ili podržava razvoj prostora riječ je o posredovanoj, državno vođenoj džentrifikaciji, koja se izdvaja kao treći tip. Među akterima džentrifikacije se, tako, može napraviti razlika u zavisnosti od vrste i količine njihovog kapitala. Prvi džentrikatori, pioniri, posjeduju veći kulturni kapital, dok ostali džentrikatori posjeduju veći ekonomski kapital u odnosu na pionire. Prvi džentrikatori, među kojima je značajan broj umjetnika, nastoje da razviju i istaknu svoj sofisticirani ukus i poseban stil životna, dok akteri profitabilne džentrifikacije prihvataju ukus i životni stil koji je već prepoznat kao popularan. Stoga su akteri džentrifikacije prvobitno umjetnici, koji su pioniri džentrifikacije, zatim preduzetnici, odnosno investitori i građevinske firme - profitabilna džentrifikacija i javni sektor - posredovana džentrifikacija. Svako od njih, na svoj način, ponavlja obrasce nastajanja i građenja prostora, koji odgovaraju kako nosiocima džentrifikacije tako i (budućim) stanovnicima džentrifikovanih područja (Backović, 2016).

Glavni uzrok procesa džentrifikacije nalazi se u promjenama životnog stila, vrijednostima i potrošačkim navikama nove servisne klase, koja stvara potražnju za džentrifikovanim prostorima, prvenstveno stambenim. Kao uzroci procesa džentrifikacije navode se i strukturne promjene koje utiču na dostupnost, ponudu imovine i prostora koji se mogu džentrifikovati, te djelovanje aktera džentrifikacije. Uzroci procesa džentrifikacije u zapadnim gradovima vide se u društvenoj transformaciji, prvenstveno ekonomskoj, jer prelaz na postfordističku ekonomiju, kao što su napredne servisne usluge i kulturna industrija, utiče na preoblikovanje urbanog prostora, jer se u novouspostavljenim uslovima centralne lokacije više vrjednuju (Sykora, 2005). Pored toga i vlasti aktivno podstiču džentrifikaciju, ne samo da bi se stvorilo dobro mjesto za život, već i da bi se podstakao ekonomski razvoj. Upravo je to specifičnost džentrifikacije, da se taj proces odvija na području koje se vjerovatno ne bi mijenjalo tom brzinom i u tom stepenu bez intervencije države. Kroz proces džentrifikacije stambeni i prateći objekti se planiraju, grade i reklamiraju da bi omogućili vođenje određenog stila života, pa je cilj pokretanja procesa džentrifikacije sam ishod džentrifikacije, to jeste promjena fizičke strukture i porast društvenog statusa susjedstva (McIntire, 2006).

U konačnici projekti džentrifikacije predstavljaju jednu od strategija preduzetničkog grada. Džentrifikacija je do 90-ih godina u gradovima širom svijeta, u različitim obimima, postala ključna urbana strategija za razvoj grada, kroz saradnju sa privatnim kapitalom, odnosno investitorima (Harvi, 2005).

4.2. DŽENTRIFIKACIJA U POSTSOCIJALISTIČKOM GRADU

Postavlja se pitanje da li se džentrifikacija u postsocijalističkim gradovima manifestuje na isti način kao u globalnim gradovima Zapada, tj. da li postoje neke specifičnosti u odnosu na džentrifikaciju globalnih gradova Zapada. S tim u vezi, kroz samu analizu džentrifikacije u postsocijalističkim gradovima treba imati u vidu specifičnosti socijalističkog urbanog razvoja i postsocijalističke transformacije. Džentrifikacija u postsocijalističkim gradovima tako predstavlja poseban primjer, jer se nalazi pod uticajem simultanih transformacija. Neki autori čak smatraju da je džentrifikacijski fenomen karakterističan samo za globalne gradove, prvenstveno zbog razvijenosti postindustrijske ekonomije i servisne/kreativne klase. Širenje ovog fenomena u drugim gradovima smatra se posljedicom djelovanja aktera iz privatnog sektora i strategija koje su usvojile preduzetnički orijentisane nacionalne i lokalne vlasti. No, bez obzira kako se ti fenomeni pojavljuju i manifestuju u postsocijalističkom gradu, sa

sigurnošću se može reći da su oni prisutni, što je dovoljan dokaz za postojanje nekog od tipova džentrifikacije. Proces džentrifikacije u evropskim postsocijalističkim gradovima jeste različit od procesa džentrifikacije u razvijenim kapitalističkim gradovima, čak u tolikoj mjeri da se može govoriti o postsocijalističkoj džentrifikaciji kao posebnom tipu (Jačić, 2011).

Kada govorimo o džentrifikaciji u postsocijalističkim gradovima posebno je važno pitanje zastupljenosti pionirske i profitabilne džentrifikacije, najprije zbog rijetkih primjera pionirske džentrifikacije i sporijeg nastajanja aktera koji posjeduju odgovarajuću kapitalnu moć, a koji su neophodni za proces profitabilne džentrifikacije. Profitabilna džentrifikacija je u direktnoj vezi sa razvijenošću servisne ekonomije, a u postsocijalističkim gradovima to prvenstveno zavisi i od prisutnosti stranog kapitala. Dakle, u postsocijalističkim gradovima rijetki su slučajevi pionirske džentrifikacije, već se u najvećem broju primjera radi o profitabilnoj džentrifikaciji, gdje su u većini slučajeva prisutne strane firme kao investitori, ali i stranci kao korisnici prostora. To znači da su u većini slučajeva džentrifikacije u postsocijalističkim gradovima, investitori glavni akteri koji stvaraju objekte za pripadnike srednje klase i/ili ekonomske i političke elite (Sykora, 2005).

Socijalizam kao sistem je ograničavao pluralizaciju životnih stilova, te uopšte potrošnju i prostornu mobilnost stanovništva⁴ uspostavljenom stambenom politikom. „Stambena pokretljivost svih društvenih slojeva u kapitalističkim društvima znatno je veća u odnosu na socijalistička društva i podrazumijeva usklađivanje dohodovnih mogućnosti domaćinstva i stambenih karakteristika“ (Petrović, 2004b: 304), što predstavlja potencijal za pokretanje procesa džentrifikacije. S tim u vezi, potencijal za pokretanje procesa džentrifikacije u postsocijalističkim gradovima predstavlja i podurbanizovanost centralnih gradskih područja, što je posljedica socijalizma. Podurbanizovanost kao ključna karakteristika socijalističkog razvoja grada ima dva aspekta: kvantitativni – niži stepen urbanizacije u odnosu na dostignuti industrijski razvoj i kvalitativni koji se odnosi na infrastrukturni razvoj gradova jer se manje sredstava usmjeravalo na razvoj infrastrukture i gradskih resursa. Način razvoja socijalističkog grada rezultirao je i drugačijom socioprostornom strukturom u odnosu na kapitalistički grad, kako u centralnom dijelu, tako i na njegovoj periferiji. Proces suburbanizacije, tačnije nastanjivanje okolnih dijelova grada, nije se odvijao na način kao u

---

4 Ne misli se na migracije selo-grad koje su bile izražene u ovom periodu, već na slabu mobilnost kada se naČe posao i riješi stambeno pitanje. U SFRJ je postojalo ograničeno tržište stambenog prostora na kome je bilo moguće doći do željenog stambenog prostora. Usvojeni princip dodjeljivanja stanova bio je „stan za cijeli život“.

kaptalističkim gradovima u kojima su se pripadnici srednje i više klase selili u suburbiju, koja im je nudila veći životni standard. Nasuprot tome, u socijalizmu su se gradovi širili migracijom iz ruralnih dijelova, a centar socijalističkog grada je bila i ostala poželjna lokacija za život (Szelenyi, 1996).

S promjenama koje nastupaju smjenom socijalizma, odnosno socijalnim raslojavanjem i uspostavljanjem tržišta nekretnina stvaraju se uslovi za pokretanje procesa dčentrifikacije. Na taj proces utiču i procesi privatizacije stambenog fonda i restitucije⁵ imovine. Kako se restitucijom vraća cijela zgrada/objekat vlasnicima, ona direktno doprinosi procesu dčentrifikacije. Međutim, s druge strane, u slučaju privatizacije pojedinačnih stanova, postojanje više vlasnika i različitih statusa vlasništva stambenih jedinica, u okviru jednog objekta, otežava njihovu dčentrifikaciju. Ali kada su stanovi privatizovani po niskim cijenama vlasnici su, na atraktivnim lokacijama mogli ostvariti značajan prihod prodajom ili iznajmljivanjem, pa su takvim transakcijama neki od njih su uspjeli da kupe ili izgrade nove kuće u predgrađima, a njihovo, uglavnom, dobrovoljno raseljavanje ostavilo je prostor u centru grada za drugačiji razvoj. Ali opet, to raseljavanje stanovnika koje je produkt dčentrifikacije nije prisutno u stepenu u kome je prisutno u zapadnim gradovima, a ni način raseljavanja i napuštanja rezidencijalnih prostora, od strane predhodnih stanara, nije isti, već je on u većini slučajeva rezultat dogovora.

Najradikalnije i najvidljivije promjene u fizičkoj i prostornoj strukturi postsocijalističkih gradova su izgradnja novih komercijalnih zgrada i obnavljanje starih. Dčentrifikacija se u zapadnim gradovima označava kao porast atraktivnosti i privlačnosti određenih dijelova grada usljed fizičke promjene, kroz poboljšanje kvaliteta oronulih, napuštenih ili devastiranih centralnih gradskih oblasti za namjenu stanovanja više srednje klase, i potiskivanje pripadnika radničke klase iz njih. U postsocijalističkim gradovima, međutim, investira se u relativno dobra susjedstva, ne prema njihovim fizičkim već prema socijalnim karakteristikama, a radi se o susjedstvima srednje klase. Jedna od specifičnosti dčentrifikacije u postsocijalističkim gradovima jeste upravo neinvestiranje u naselja radničke klase. Dakle, ne dolazi do investiranja u nepoželjne lokacije⁶ (Sykora, 2005). Još jedna od specifičnosti

---

5 Vraćanje stanova i objekata privatnim licima.

6 Akteri koji su zainteresovani za renoviranje imovine u cilju iznajmljivanja ili prodaje, obično moraju da ponude zamjenu (stan na drugoj lokaciji) dotadašnjim stanarima, tako da je u interesu ovih aktera postizanje sporazuma sa stanarima.

đentifikacijskog procesa u postsocijalističkom gradu je da se obnova urbanog prostora u postsocijalističkim gradovima u najvećem broju slučajeva odnosi na komercijalizaciju objekata, i to kroz prenamjenu rezidencijalnog u nerezidencijalni prostor, a đentifikacija je povezana sa komercijalizacijom prostora iz razloga što iste firme adaptiraju objekte za poslovnu i sambenu upotrebu, a nekada i u istim zgradama. Građevinske firme koje vrše adaptaciju stanova većinom su u stranom vlasništvu i imaju pristup inostranim kupcima i stanodavcima, što uslovljava razvoj posebnog dijela stambenog tržišta u kojem dominiraju strane firme i korisnici. Mada treba istaći da je to ipak mali dio tržišta, koji utiče samo na ograničeni broj stambenih prostora, na pojedinim centralnim lokacijama (Backović, 2018).

Ono što možemo zaključiti ja da proces đentifikacije i sve urbane promjene koje taj proces sa sobom donosi u postsocijalističkim gradovima, nisu izjednačene sa modelom promjena u zapadnim evropskim gradovima. Iako je došlo do određenih urbanih promjena i mijenjanja naselja u postsocijalističkim gradovima, u socijalnom i fizičkom smislu, te promjene su izuzetno malog obima i vrlo ograničene, u poređenju sa promjenama u zapadnim gradovima.

5. ULOGA KULTURE U NEOLIBERALNOM DRUŠTVU

U uslovima deindustrijalizacije kultura ima sve veću ulogu u ekonomskom rastu, jer kulturni sadržaji postaju potencijalni resursi ekonomske konkurentnosti gradova. Tako se skup različitih kulturnih sadržaja u gradu ili susjedstvu, kao što su umjetnost, mediji, dizajn, festivali, razne manifestacije čak i različiti običaji, može odrediti kao kulturni kapital. Kako to kaže Backović „ u postmodernom gradu, organizacija spektakla, primjena do sada neviđenih arhitektonskih rješenja, projekti đentifikacije i sve što doprinosi većoj (urbanoj) potrošnji manifestuje finansijsku snagu privatnog sektora“ (Backović, 2018: 137). Dakle, to govori o činjenici da u postmodernom gradu kultura ima značajnu ulogu u ekonomskom razvoju grada. Iz razloga što kultura u postmodernom gradu ima značajnu ulogu u ekonomskom rastu i razvoju, lokalna vlast i javna politika se uključuju u regeneraciju određenih dijelova grada, na način da se ti dijelovi grada kreću u pravcu podsticanja javne potrošnje umjetnosti, kroz umjetničke događaje i izgradnju adekvatnih objekata za umjetničku namjenu, kao što su galerije, muzeji, koncertne dvorane, izložbeni prostori različitih namjena i sl., a sve to da bi se povećala konkurentnost tog grada na globalnom nivou, jer to olakšava privlačenje kapitala u

takvim gradovima. Formiranje tržišta, kao izbora urbanog životnog stila, postaje krajnja postmoderna tendencija, uz koju se povećavaju potrošačke navike i njima odgovarajuće kulturne forme. Takav novi način života omogućava slobodu izbora na tržištu. A pri tome trgovački centri, multipleksi i fast-food restorani postaju novi kulturni i društveni „hramovi“, tj. utjelovljenje savršenog urbanog života. Pored toga, kultura kao pokretač dezentifikacije igra značajnu ulogu kod pripadnika više srednje klase, prvenstveno zbog osiguravanja statusa dezentifikatora i dokazivanja da posjeduju prefinjen ukus, a u prilog toj klasi ide i neopterećenost ekonomskim aspektom kulture, odnosno cijenom kulturnih sadržaja. „Materijalni položaj (ekonomski kapital) dominantne klase omogućava joj „distanca prema nužnosti“ (nepostojanje brige za svakodnevnu egzistenciju), time ova klasa ima mogućnosti da se posveti „višim“ vrijednostima koje se odnose na stilizaciju i estetizaciju života“ (Spasić, 2006: 142). Dakle, s obzirom da kultura i kulturni sadržaji višoj klasi osiguravaju željeni društveni položaj, a ona posjeduje kapital koji je pokretač cijelog neoliberalnog poretka, kultura predstavlja ključni faktor u neoliberalnom načinu života.

6. POTROŠAČKO DRUŠTVO I ULOGA MEDIJA U NEOLIBERALIZMU

Uloga medija u postmodernom društvu postaje sve značajnija, jer oni ne predstavljaju samo sistem prenošenja informacija, već i sredstvo i način pomoću kojeg se kreira stvarnost. Tehnologija i mediji su zapravo ključ za razumijevanje i kreiranje stvarnosti. Važnu ulogu u kreiranju i promovisanju urbanog životnog stila igraju mediji svih vrsta (TV, Internet, novine, radio, časopisi, serije, filmovi). Oni doprinose i širenju profitabilne dezentifikacije, čineći urbani životni stil poželjnijim od drugih životnih stilova. A komercijalizacija slobodnog vremena i pojava novih industrija masovne zabave je na poseban način doprinijela različitosti životnih stilova, što utiče i na povećanje potrošnje. Također, tehnološki napredak u industrijskoj proizvodnji, ali i mogućnost građenja prodavnica i izlaganja robe su doprinijeli nesmetanom širenju potrošačkog društva, dok masovni marketing i reklamiranje čine osnovu za samo kreiranje potrošačkog društva. Za razliku od potrošačkog društva šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog vijeka, današnja industrija se oslanja na skraćivanje vremena konzumacije, a fokus je stavljen na brzinu i intenzitet potrošnje koje su omogućili globalizacijski procesi (Petrović, 2008). Neoliberalizam podstiče i pokreće uspon kupovine i zabave kroz šoping komplekse i slične sadržaje, koji predstavljaju sredstva za podsticanje

masovnog konzumerizma, a sve to uz aktivnu podršku države. U neoliberalnom ustrojstvu, kako kaže Lefebvre „gradsko jezgro je postalo potrošački proizvod visokog kvaliteta” (Lefebvre, 1996: 73). To je sada prostor koji sadrži razne mogućnosti korištenja, ali od kojeg su pripadnici radničke klase izolovani. Ta promjena gradskog jezgra, od centra proizvodnje ka centru potrošnje, predstavlja nove oblike urbanog života koji vode dezentifikatori. Dezentifikacija u neoliberalnom gradu prođima sve procese, pa je tako povezana sa deindustrijalizacijom, ali i sa promjenom životnog stila nekih pripadnika srednje više klase, a ti revitalizovani objekti, kao što su poslovni centri, šoping centri, rezidencijalni objekti, muzejski kompleksi, galerijski prostori, restorani, kafici i sl. primarno su usmjereni na privlačenje pripadnika servisne/kreativne klase, koja će svoj visok dohodak neprestano trošiti u gradu, čime se, u suštini, obezbjeđuje konstantna potrošnja, pa je na taj način dezentifikacija povezana i sa kreiranjem potrošačkog društva.

Postmodernizam podrazumijeva prebacivanje fokusa sa proizvodnje na potrošnju. Akcenat je sada stavljen na proizvodnju roba u manjim i specijalizovanim serijama, namenjenim određenim ciljnim grupama potrošača, što dovodi do pluralizacije životnih stilova. U susjedstvima gdje su nastanjeni pripadnici radničke klase, za njihov ukus se pretpostavlja da je suprotan ukusu srednje klase, prvenstveno zbog napora dezentifikatora da ostvare autentičnost. Tada se javljaju drugačije potrošačke navike nove srednje klase, koja više voli da kupuje ono što se njoj nudi kao ciljnoj grupi, nasuprot masovnoj potrošnji radničke klase. Luksuzna roba ima statusno značenje za potrošača. Dakle, u ovom pogledu značajan je proces dezentifikacije i sa njim povezan način potrošnje. U elitnim susjedstvima sve je više izražena ekskluzivna, i upadljiva potrošnja, jer ta prekomjerna potrošnja prestižne robe daje socijalni status pojedincima. Privlačenje srednjih i visoko dohodovnih grupa da što više stiču statusna luksuzna dobra, odnosno ta dominacija konzumerizma dovela je i do većeg naglaska na diferencijaciji proizvoda u urbanoj ponudi i proizvodnji. „Pripadnici srednje i visoke klase društva učestvuju u različitim formama refleksivne potrošnje, nekoj vrsti društvenog performansa, kao što su posjećivanje određenih restorana, i „uglačena”, ali neformalna okupljanja u vinskim barovima i kafeima. Samosvijest ovog kretanja potpomognuta je od strane „kritične infrastrukture” – restoratera, dizajnera enterijera, poznavalaca jela i vina – koja podržava i promovise potrošačke navike“ (Backović, 2018: 57). Gradski prostor predstavlja područje koje omogućava provođenje takvog stila života, iz kojeg su pripadnici niže klase izdvojeni. „Okretanje gradova ka areni spektakla i igre predstavlja dalju podjelu između onih koji mogu i onih koji ne mogu da učestvuju u spektaklu, i što je još važnije,

također utiče na preusmjerenje urbane politike i političkih prioriteta – od ulaganja u proizvodnju i ispunjavanja društvenih potreba, ka potrošnji“ (Backović, 2018: 40).

7. SOCIO-PROSTORNE NEJEDNAKOSTI KAO POSLJEDICA NEOLIBERALNIH PROMJENA

Pojmovi urbane obnove, urbane revitalizacije, urbane restauracije i dekoncentracije se donekle prepliću. Najjednostavnije rečeno ovi pojmovi se koriste za proces mijenjanja izgrađenih struktura, odnosno objekata ili njihovih funkcija u urbanim sredinama, koji su označeni kao devastirani. Urbana obnova grada podrazumijeva širok spektar promjena u gradu. S tim u vezi, urbana obnova podrazumijeva rušenje postojećih starih zgrada i oslobađanje prostora za nove građevine koje se razlikuju od prethodnih. Razlika između restauracije i revitalizacije je ta da restauracija podrazumijeva vraćanje starih objekata u prvobitno stanje, a revitalizacija podrazumijeva vraćanje ljudi i života u obnovljeni i restaurirani gradski prostor (Vujović, 1990).

Tokom socijalizma mali broj aktera je uticao na kreiranje urbane politike i usmjerenje urbanog razvoja koji je prvenstveno zavisio od planova države. Promjene, koje novi sistem za sobom povlači, omogućile su uvođenje drugih aktera koji utiču na oblikovanje, tempo i pravac razvoja grada. Razvoj neoliberalnih gradova je, tako, pod uticajem unutrašnjih političkih aktera, to jeste države i lokalnih vlasti, ekonomskih aktera, kao što su državne i privatne kompanije, te stručnjaka različitih profila koji se bave urbanim planiranjem i u konačnici samog stanovništva. Osim ovih aktera prisutni su i spoljašnji, odnosno nadnacionalni akteri kao što su nadnacionalne institucije i internacionalne kompanije. Svi ovi akteri nalaze se u veoma kompleksnim međusobnim odnosima i formiraju promjenjive saveze u skladu sa svojim interesima. U zavisnosti od uspostavljenih saveza određuje se pravac razvoja grada i njegovi prioritetni problemi. Ključna promjena svakako je ta da država prestaje biti glavni akter planiranja i javljaju se privatne kompanije, odnosno investitori, koji preuzimaju tu ulogu. Kao posljedica toga javlja se nametanje privatnih i parcijalnih interesa iznad javnih interesa svih građana, čime je doveden u pitanje proces donošenja odluka o razvoju grada, legitimnost planiranih projekata, ali i budućnost demokratije u

postsocijalističkim gradovima. Odluke o tome koji će se prostori regenerirati i na koji način transformišu gradski prostor, utiču na sliku i atmosferu grada. Promjena bilo kojeg fizičkog elementa u gradu mijenja sliku cjeline, percepciju različitih urbanih funkcija, a u dužem vremenskom periodu i samu simboličku sliku grada. Kroz fizičke promjene dešavaju se i društvene promjene, odnosno dolazi do pojave drugačijeg životnog stila koji prati promjenu fizičkog okruženja. Javlja se drastičan porast siromaštva i neformalnih aktivnosti, koje su u vezi sa postfordističkom deindustrijalizacijom i neoliberalnim načinom organizovanja ekonomije. Ti procesi stvaraju ogromnu potkласu, kao što su osobe sa niskim primanjima ili bez prihoda i bez socijalne pomoći, koja je izolovana od elitnih, džentrifikovanih dijelova grada, namenjenih isključivo višoj klasi. Proces džentrifikacije tako proizvodi novi oblik društvene segregacije, a ne društvenu različitost. Dakle, džentrifikacija osim što utiče na mijenjanje sadržaja prostora, što je još važnije, utiče i na mijenjanje socijalnog sastava susjedstva. Džentrifikatori stvaraju zajednicu koja oslikava njihove vrijednosti i uvjerenja, insistirajući na svojoj različitosti u odnosu na ostale stanovnike grada. Na taj način postepeno nestaju heterogena susjedstva u kojima stanuju i pripadnici radničke i pripadnici više klase, te se izborom džentrifikovanih dijelova grada za stanovanje potvrđuje pripadnost određenim statusnim grupama. Stoga džentrifikovana područja postaju tražena i moderna od strane pripadnika više klase. Na taj način susjedstva se homogenizuju i etiketiraju kao dobra ili loša, odnosno poželjna ili nepoželjna. Dobro susjedstvo se odnosi na čisto, bezbjedno, dobro održavano i mirno susjedstvo koje ima nizak stepen kriminala i uznemiravanja građana, sa kojim se nedvosmisleno povezuje privatno-vlasnički status. Upravo zbog toga, džentrifikovana susjedstva imaju i karakteristike zajednice, ali prije svega u domenu identitetske dimenzije, a mnogo manje u domenu povezivanja sa drugima. S jedne strane bi se također moglo reći da je u džentrifikovanim susjedstvima relativno prisutna profesionalna, rodna i etnička raznolikost, različiti tipovi partnerskih odnosa i porodičnih oblika, kao i alternativni stilovi života, ali s druge strane, iako džentrifikatori teže da im se prizna individualnost, oni nastoje da uspostave i odnose povjerenja. Dakle, teže da se prikažu kao različiti, ali ipak ne previše, jer nastoje da se uklope u džentrifikovano društvo, što potvrđuje klasnu homogenizaciju, dominaciju visookobrazovanih i visokoplaćenih zanimanja u takvim naseljima, a drugačijim životnim stilom samo ističu razlike naspram nižeg sloja društva. Drugačiji stil života ne čine samo različite kulturne prakse kao odlazak u pozorište, čitanje knjiga, posjedovanje umjetnina ili sviranje instrumenta i sl., već i drugi izbori koji stvaraju poseban stil života, a imaju simbolički aspekt, kao što su izbor namještaja, briga prema tijelu, način pripreme hrane, vaspitanje djece i sl. (Bridge i Atkinson, 2004). „Akteri se sami

klasifikuju, sami se izlažu klasifikaciji, birajući u skladu sa svojim ukusima, različite attribute, odjeću, hranu, piće, sport, prijatelje koji pristaju jedni drugima, i njihovom položaju. Oni biraju u prostoru dostupnih dobara i usluga, ona dobra čiji položaj u tom prostoru odgovara položaju koji akteri zauzimaju u društvenom prostoru. To je ono što čini da ništa ne klasifikuje nekoga tako kao njegove klasifikacije“ (Burdije, 1998: 151).

Upravo iz tih razloga, kako smatraju neki autori postfordistički grad je prestao da bude mjesto susreta pripadnika različitih kultura, i izgubio je glavnu karakteristiku javnog prostora, a to je dostupnost svim građanima. Umjesto toga, urbana politika koja je dominantno orijentisana na potrošnju i konzumerizam uništila je ideju socijalnih prava i ideju javne sfere, koje su bile prisutne ranije, i zamijenila ih idejom da su gradski prostori privatizovana mjesta potrošnje. Džentifikacija doprinosi privatizaciji gradskog prostora jer na različite načine ostvaruje kontrolu nad njim u pogledu poželjnih sadržaja i korisnika. Privatizacija javnog prostora ogleda se u dominaciji šoping centara, privatizovanim trgovima, tematskim parkovima i rezidencijalnim objektima. Postfordistički grad tako postaje mjesto isključenosti i privatnih prostora. „Džentifikacija često uključuje privatizaciju javnog prostora čime ograničava njegovu dostupnost svim stanovnicima grada. Pored toga, u slučaju kada se stanovnici džentifikovanih naselja oslanjaju samo na privatizovane usluge u njima, stvaraju se zatvorene, dobrovoljno isključene zajednice. U ovim naseljima, socijalna kohezija se kupuje umjesto da se stvara, u njima se proizvodi kontekst susjedstva“ (Backović, 2018: 104). Međutim, gradski prostor ne bi trebao biti sveden na privatni interes i privatne potrebe, on i u novonastalim uslovima treba zadržati svoju osnovnu funkciju, a to je dostupnost svim njegovim građanima, jer „gradski, otvoreni javni prostori su višenamjenski prostori koji omogućavaju mnogostrukost korištenja, i odvojeni su od privatnih prostora domaćinstava. U gradskom prostoru treba da se manifestuje sva heterogenost stanovnika grada (socijalna, rasna, etnička, rodna, kulturna, vjerska...), da se u njemu reflektuju kultura, običaji, lične impresije, javne vrijednosti i svakodnevne prakse jednog društva u trenutnoj konjunkturi vremena“ (Čaldarović, 2011: 120). Ali džentifikovani prostori onemogućavaju konstituisanje kulture različitosti kroz susretanja na ulicama, u parkovima, prodavnicama i drugim javnim prostorima, jer ograničavaju ljudima pravo da budu u određenim javnim prostorima i da ih koriste. Ova promjena ima drastične posljedice na marginalizovano stanovništvo, koje je na taj način isključeno iz javnog prostora, kao što su ulice, parkovi, biblioteke, tržni centari, određena naselja i sl., jer su ova mjesta pretvorena u sigurna mjesta koja su otvorena samo za određene pojedince, to jeste potrošače. Džentifikacija, tako, povećava podjelu prostora jer su

korisnici dđentrirovanih prostora prvenstveno pripadnici viših klasa. Na taj naćin, dđentrirovacija proizvodi znaćajne posljedice na socijalnu odrđivost susjedstva, u svim dimenzijama ovog pojma. Opet neki autori podrđavaju urbanu regeneraciju kroz dđentrirovaciju. Oni gledaju na raseljavanje stanovništva, kroz proces dđentrirovacije, kao na neminovan nećeljeni efekat, koji je manje zlo u porećenju sa propadanjem gradskih centara i susjedstva. Drugi autori pak istiću da proces dđentrirovacije znaćajno ugrođava lokalnu populaciju, historijsko naslijeće - usljed komercijalizacije i socijalnu koheziju. Ono što je svakako sigurno jeste da „društvene nejednakosti predstavljaju prijjetnju društvenoj solidarnosti. U društvu u kojem je kohezivnost na niskom nivou prisutni su društveni konflikti, razlićite vrijednosti, nizak nivo socijalne interakcije unutar i van zajednice i slaba vezanost za mjesto“ (Forrest, Kearns, 2001: 2128).

8. SARAJEVO OD SOCIJALIZMA DO NEOLIBERALIZMA

Socijalistićki grad podrazumijeva odsustvo svih oblika socijalne segregacije posebno segregacije u oblasti stanovanja, preovladavanje kolektivnog naćina stanovanja nad individualnim, prednost kolektivne potrošnje nad individualnom, podruštvljavanje odrećenih porodićnih funkcija, prevazilaćenje suprotnosti gradski centar – periferija grada, prioritet javnog gradskog saobraćaja nad individualnim automobilskim saobraćajem, usavršavanje urbanih sadrđaja, kao što su brojni objekti javne infrastrukture: školstva, kulture, zdravstva, socijalne i dječije zaštite, snadbijevanja, usluga i ugostiteljstva, radi zadovoljenja zajednićkih i lićnih potreba stanovništa u gradskim i seoskim sredinama (Supek, 1987).

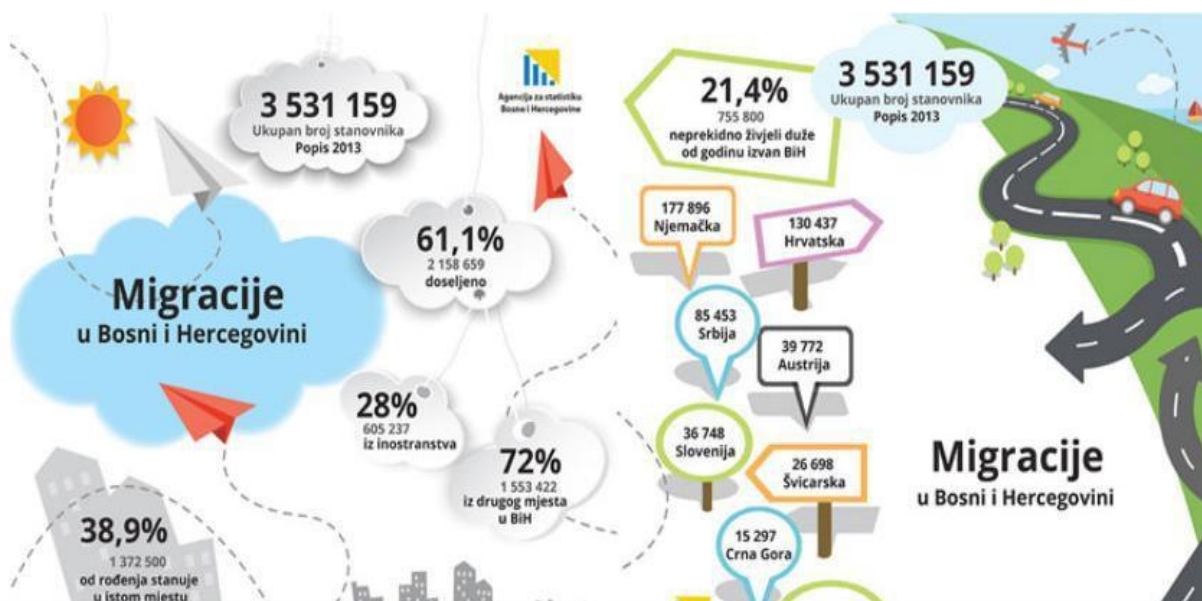
Kao i u slućaju ostalih socijalistićkih zemalja i gradova i u BiH su , nakon II svj. rata, razvoj i industrije i drugih privrednih grana, kao i migracije u najvećoj mjeri uvjetovale urbanizaciju. Selo i grad se odvajaju, tj. sve je manja ovisnost ćovjeka o selu, a raste vezanost uz gradsko podrućeje. U gradovima se koncentriše veliki broj stanovnika, a industrijalizacija Bosne i Hercegovine, praćena deagrarizacijom, pokrenula je intenzivan proces doseljavanja seoskog stanovništva u gradove, zbog ćega je Sarajevo doćivjelo nagle promjene u porastu broja stanovnika, privrednom razvoju i širenju gradskog teritorija. U suštini poslijeratnu društvenu sliku Bosne i Hercegovine (II svj. rat), karakteriše demografski ispratnjeno selo i velika koncentracija stanovništva u razorenim gradovima. Populacijski i prostorni rast su zabiljeđila

najveća naselja, a gradska i seoska naselja srednje veličine nisu se širila u onoj mjeri u kojoj bi omogućila ostvarivanje pravilnije raspodjele funkcija i sadržaja u prostoru zajednice. Izgradnja socijalističkog društva je, pored transformacije tradicionalne seoske sredine, nametnula i novi idejni i praktični koncept grada (Musabegović, 1997). „Socijalistički gradovi su nastajali i širili se prateći urbanističke principe zacrtane korbizjeovskim načelima gradnje zdravih četvrti. Podizana su nova naselja čija su urbanistička rješenja bila manje ili više uspješna. Uz proces legalne gradnje, paralelno su nastajala i „divlja naselja“ kao produkt nelegalne gradnje. Na pogodnim lokacijama postojećih gradskih sredina nicala su radnička naselja, poznata i po kolokvijalnim epitetima koja se za njih vezuju: naselja spavaonice, kasarne, cementare itd., koja su na početku osmišljena tako da svojim stanovnicima pruže osnovni komfor — sanitarni stan i okolicu, te povezanost sa ostatkom grada, da bi kasnije dobila različite i složenije urbane sadržaje“ (Čamo, 2018: 115).

Gradski način života na ovim prostorima u periodu socijalizma s jedne strane odlikuje poboljšanje i rast životnog standarda ljudi u gradovima što je rezultat industrijalizacije i razvoja niza društvenih djelatnosti, naročito prosvjete, kulture, zdravstva i socijalne zaštite uvjetovane značajnim državnim materijalnim stimulansima, a s druge strane neumjerena i relativno visoka društvena potrošnja. Dakle, u poslijeratnom periodu, Sarajevo je izraslo u administrativno-upravni, kulturni i industrijski centar šireg područja. Taj razvoj industrije, privrednog i kulturnog sektora dovodi do povećanja broja stanovnika, a samim tim i prostornog širenja grada, što je uvjetovalo gradnju većeg broja objekata. Usvajanjem Generalnog plana za razvoj grada otpočelo je njegovo širenje te se u periodu poslije rata na prostoru Sarajeva podigao značajan fond objekata različite namjene i veća naselja, među kojima su: Muzej revolucije, Državna bolnica, zgrada Republičkog izvršnog vijeća (vlada) i Republička skupština, Socijalno, KSC, Skenderija, hotel Bristol, Studentski dom Nedžarići, zgrada Radio - televizije, Tržni centar Hepok, Elektroprivreda, radničko naselje Alipašino polje, Otoka itd. Izgradnjom mreže fakulteta, odnosno Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo je doživjelo značajan procvat na području urbanog razvoja. Međutim najveći procvat ipak desio se u postolimpijskim godinama, kada su obnovljeni i na novo izgrađeni mnogi kulturni, sportski, turistički kapaciteti, koji su tada bili u toku sa najmodernijim svjetskim standardima. Dakle, Sarajevo je u socijalističkom periodu bilo jedno od glavnih privrednih, kulturnih i političkih središta u regionu, ali drugu polovinu 80-ih godina obilježila je politička i privredna kriza, koja je kulminirala ratom i početkom četverogodišnje opsade Sarajeva (1992 – 1995), do kada je grad egzistirao u teritorijalnim granicama uspostavljenim krajem 70-ih godina i

brojao oko 520 000 stanovnika. Bosna i Hercegovina nakon Hrvatske i Slovenije proglašava nezavisnost, te odmah po proglašenju nezavisnosti i priznanja Bosne i Hercegovine od strane Evropske zajednice 6. 4. 1992. godine, kao samostalne države pokrenut je snažan i dugotrajan oružani napad, odnosno agresija na teritoriju novonastale države. Četverogodišnja ratna razaranja, odnosno opsada grada od 1992. do 1995. i radikalna promjena političkog i privrednog sistema države, ostavili su trag na urbanoj slici Sarajeva. Nakon 1995. godine, BiH ulazi u novi ciklus razvoja, koji sada određuje društveno-političko uređenje stranačkog pluralizma i podređenost prostornog razvoja tržišnoj ekonomiji (Čamo, 2018).

Kao posljedica rata u BiH su porušena, opustošena i devastirana sela i gradovi i u njima stambeni, obrazovni, kulturno – historijski, sakralni, privredni i sportski objekti. Grad Sarajevo koji je bio pod stalnim udarom bombi, granata, raketa, i drugih razornih i ubilačkih naprava je surovo srušen, zapaljen i uništen. Dolazi do devastacije grada, njegovih prigradskih mjesta, kulturno - historijskih spomenika, poslovnih objekata, tvornica, infrastrukture, stambenih blokova, sakralnih objekata itd. Sarajevo je 1.425 dana bilo pod stalnom opsadom srpskih snaga, koje su pucale i granatirale grad sa okolnih brda. U neprekidnim napadima na naseljene lokacije, prije svega stambene objekte, škole, bolnice i sl., život je izgubilo 10.615 ljudi, od toga 1.601 djece, a skoro 61 136 Sarajlija je bilo ranjeno. Takva situacija je ostavila ogromne posljedice i uveliko otežala uslove revitalizacije bh gradova. Sarajevo je bilo snažno pogođeno, što je dodatno otežalo već težak proces tranzicije. Narušena je ekonomska, materijalna, socijalna i demografska struktura grada Sarajeva. U odnosu na prijeratni ukupan broj populacije Bosne i Hercegovine, od 1992. do 1995. godine smrtno je stradalo 2,4 % stanovništva, a iz svojih prijeratnih domova pokrenuto je 2,2 miliona osoba, što čini više od polovine domicilnog stanovništva (Hadžihanović, 2001). Nakon Drugog svjetskog rata privredna politika se orijentisala na procese deagrarizacije i deruralizacije, kao socijalno – ekonomske tokove kojim se neutralisao hronični nedostatak radne snage u industriji. Međutim, faktori koji su doveli do koncentracije seoskog stanovništva u bosanskohercegovačkim urbanim sredinama nakon 1992. godine imali su karakter represije i progona. Za razliku od do tada viđenih obilika migracije selo – grad, koje su većinom bile uslovljene procesima urbanizacije i industrijalizacije, sada se odvijala migracija pod prisilom (Musabegović, 1997).

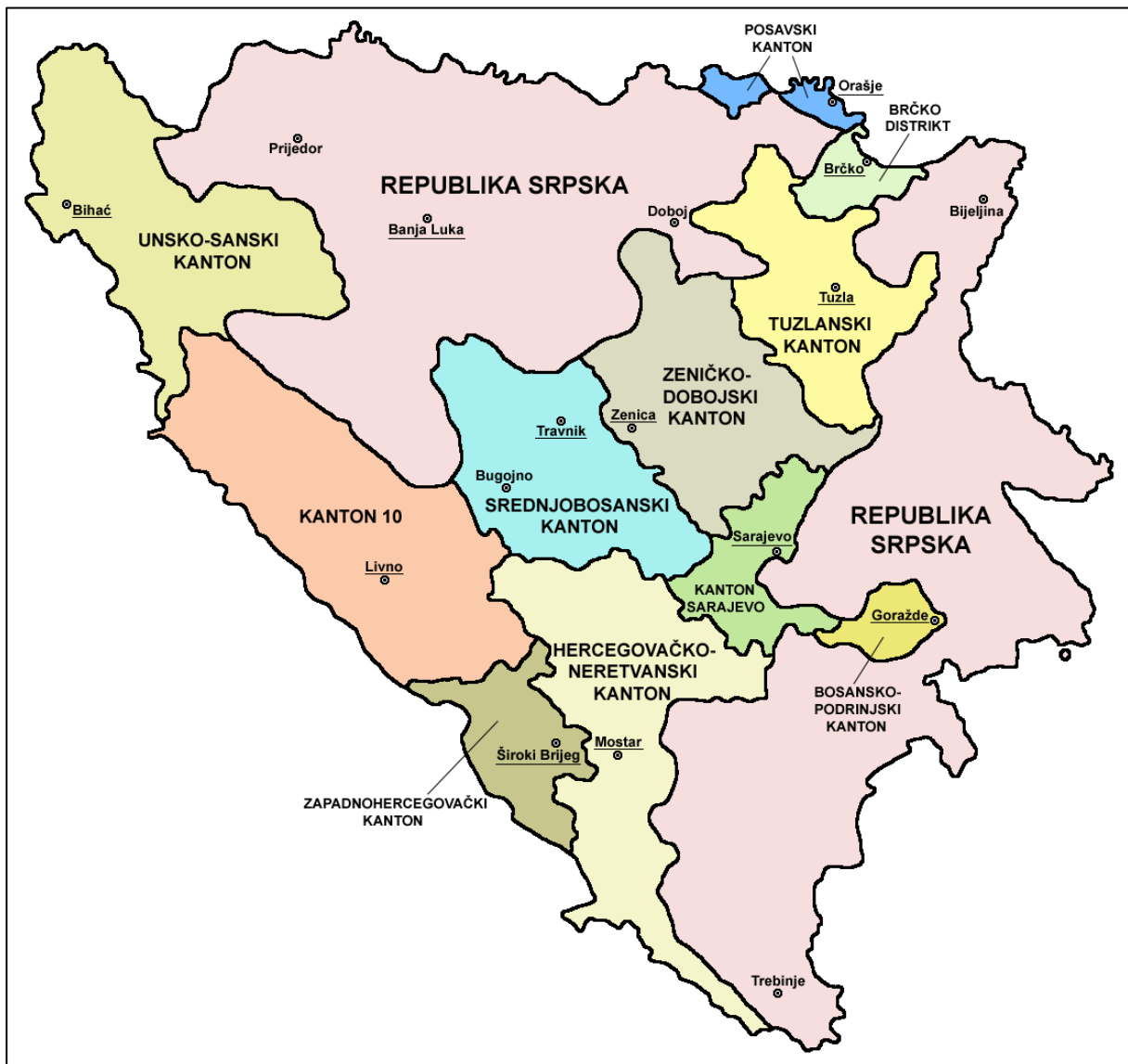
Slika br. 1 – Migracije u BiH (<http://www.bhas.ba/?lang=en>)

Bosanskohercegovačku stvarnost karakterisale su teške socio – psihološke i ekonomske posljedice rata, kao što su nezaposlenost, usporen privredni razvoj, porast anomija i sl. otežavajući tako oporavak i razvoj grada. Grad je bio razrušen i podijeljen na dva dijela, gdje u svakom od dijelova većinsko stanovništvo čine dvije različite etničke skupine. Takvi odnosi, koji su ostali kao posljedica rata, narušili su međuljudske i dobrosusjedske odnose. Socijalna klima i ekonomska situacija, u kojoj se grad nalazio nakon rata, imali su snažan uticaj na proces tranzicije.

Kako početkom 90-ih godina dolazi do kolapsa socijalističkog društveno-političkog uređenja, otvara se proces tranzicije ka tržišnoj ekonomiji. Postsocijalističke države, iako su nosile isto ideološko naslijeđe i s njim povezan i ekonomski sistem, pokazivale su neke bitne razlike u periodu tranzicije. Nakon raspada Saveza komunista i uvođenjem jednopartijskog političkog sistema početkom 90 – tih godina u Bosni i Hercegovini došlo je do formiranja više nezavisnih političkih stranaka, što se nije mnogo razlikovalo od stanja u drugim jugoslovenskim republikama. S druge strane, Bosna i Hercegovina je Dejtonom uređena kao izrazito decentralizirana država s dva entiteta koji imaju asimetričnu ustavnu strukturu i teritorijalnu organizaciju vlasti, što je jedna od značajnih razlika. Entitet Republika Srpska ima dvije razine teritorijalne organizacije vlasti: entitetski nivo i nivo jedinica lokalne samouprave. Federacija Bosne i Hercegovine ima složeniju teritorijalnu organizaciju vlasti u kojoj pored entitetskih i lokalnih vlasti postoji i deset kantona. Kantoni kao federalne jedinice imaju široku političku autonomiju i vlastitu zakonodavnu, sudsku i izvršnu vlast. Ukratko,

Dejtonskim mirovnim sporazumom 1995., Bosna i Hercegovina je teritorijalno podijeljena na dva entiteta – Federaciju BiH i Republiku Srpsku, a Federacija BiH na 10 federalnih jedinica – kantona. U hijerarhiji bosanskohercegovačkih gradova, Sarajevo je istovremeno glavni grad Kantona, Federacije i Države, sjedište je uprave i administracije svih nivoa vlasti, međunarodnih organizacija i institucija, te je privredni, ekonomski, kulturni, obrazovni, zdravstveni i saobraćajni centar BiH.

Slika br. 2 - Administrativna podjela BiH (<http://www.msb.gov.ba>)

U Bosni i Hercegovini, kao i drugim postsocijalističkim državama, tranzicija je bila uvjetovana primjenom segmenata liberalizacije smatrajući da mjere političke i ekonomske liberalizacije predstavljaju ključ izgradnje mira i demokratije u postkonfliktnom društvu. Kao

prioritetni zadaci tranzicije istaknute su privatizacija i deregulacija. Privatizaciju je u prvi plan stavila i Svjetska banka (WB), koja je u saradnji s Evropskom komisijom (EK) i Evropskom bankom za obnovu i razvoj (EBRD), definisala program ekonomske liberalizacije BiH. Iako su postojali početni otpori privatizacijskoj politici, politička elita je shvatila da najavu meĎunarodne zajednice o privatizaciji na entitetskom, pa ĉak i kantonalnom nivou u Federaciji BiH, moĎe iskoristiti kao mehanizam vlastitog bogaćenja, kontrole potencijalnog biraĉkog tijela, ali i onemogućavanja uspostave jedinstvenog ekonomskog prostora (usp. Fejzić et al., 2017).

Specifiĉan transformacijski proces u BiH, dakle, karakteriše uvoćenje političkog pluralizma, kojeg prati decentralizacija vlasti i ekonomska i politička nestabilnost. Zbog te ekonomske i političke nestabilnosti i strana ulaganja su izostala, kao jedan od bitnih procesa tranzicije na samom početku. Usljed rata velik broj stanovnika je osiromašio što je dovelo do veoma uoĉljive društvene diferencijacije. MeĎutim, odreĉene institucije prethodnog sistema su, iako izmjenjene, nastavile postojati, pa se preraspodjela javnih sredstava odvijala na naĉin da odrĝava odreĉeni nivo stabilnosti. Gradovi BiH su, za razliku od drugih postsocijalistiĉkih gradova, imali dobru poĉetnu poziciju, jer je Jugoslavija imala elemente trĝišne ekonomije. Ali unatoĉ tome, svim postsocijalistiĉkim gradovima, pa tako i bosanskohercegovaĉkim karakteristiĉno je sporo uspostavljanje javne uprave, prisutnost ilegalne gradnje i sl.

Kako je veĉ spomenuto, na samom početku tranzicije, zbog nepovoljne političke situacije u BiH, strane investicije su izostale, ali nakon političke stabilizacije poĉinje blagi priliv stranih investicija i dolazak meĎunarodnih firmi, gdje je Sarajevo, kao glavni i najveći grad u BiH, privuklo najveći broj investitora. Vremenom se u BiH mijenjala i struktura privrede. Trgovina i sliĉne djelatnosti preuzimaju vodeću ulogu, tako da industrija više ne dominira kao u prethodnom periodu i dolazi do deindustrijalizacije, koja je iskljuĉivo posljedica nedovoljnog investiranja i promašene privatizacije. I iako se u postsocijalistiĉkoj transformaciji ekonomija restrukturira i dolazi do porasta BDP i plata, prisutno je urušavanje industrije i izvoznog sektora, ĉiji su proizvodi namijenjeni izvozu. Kako bi opravdali te promjene lokalne vlasti promovišu konzumerizam, koji se predstavlja kao vid napretka. Maloprodajni lanci, ekskluzivni šoping centri, kladionice, banke i riziĉne djelatnosti u sektoru nekretnina su stvorili iluziju boljeg ųivota kroz potrošnju i zaduųivanje stanovništva, kojoj mediji znaĉajno doprinose (Fejzić et al., 2017).

Za proces tranzicije u BiH karakteristične su i ruralne migracije. Na grad Sarajevo i njegovu okolinu postoji i populacijski pritisak budući da on predstavlja centralno područje Bosne i Hercegovine u socijalnom, kulturnom, političkom i ekonomskom smislu, te, zajedno s ostalim velikim gradovima, vrši funkcije prema svojoj okolini i regiji, za razliku od manjih gradova i sela, koji većinom stagniraju i nazaduju (Musabegović, 1997). Pored toga Sarajevo je, u zadnje dvije decenije, doživjelo drugačije intervencije u prostor. Uglavnom se radilo o neplaniranim intervencijama u centralne i periferne dijelove grada, pri čemu se najčešće spominje pojava tih novih urbanih aktera, to jeste privatnih investitora s povećanom moći odlučivanja, kao i investitorsko-politički pritisak, prema čijim interesima nastaju nove urbane strukture. Intervencije u Sarajevu mogu se posmatrati u centru grada, kao i na okolnim dijelovima grada, a radi se o poslovnoj i stambenoj izgradnji koja sa sobom nosi mnoge negativne aspekte. Ti procesi, između ostalog, za svoju posljedicu imaju i ukidanje urbanizma kao cjelovitog sistema planiranja. Novi prostori odlikuju se velikim porastom trgovačkih centara i drugih tipova trgovačkih lanaca sa neadekvatnom namjenom, kao i porastom neplanirane visoke poslovne izgradnje. Sarajevo, tako, karakteriše selektivni urbani razvoj koji se odvija pod uticajem investitora i vladajućih elita, koji dovodi do sukoba interesa između različitih aktera, pretežno ekonomskih i političkih s jedne, te civilnih i stručnih s druge strane, a rezultati takvih urbanih intervencija često su povezani ili imaju za svoju direktnu posljedicu socijalnu nejednakost i diferencijaciju, te različite oblike dekoncentracijskih procesa. Dakle, promjene u urbanom razvoju povezane su s promjenama vlasti i vladajućih tipova aktera, pri čemu dolazi do neravnoteže u položajima moći između različitih tipova aktera. Stručni akteri postaju manje moćni, dok politički i ekonomski akteri počinju upravljati urbanim procesima. U takvom kontekstu dolazi i do usporavanja prelaska iz tranzicije u demokratsko funkcionisanje države.

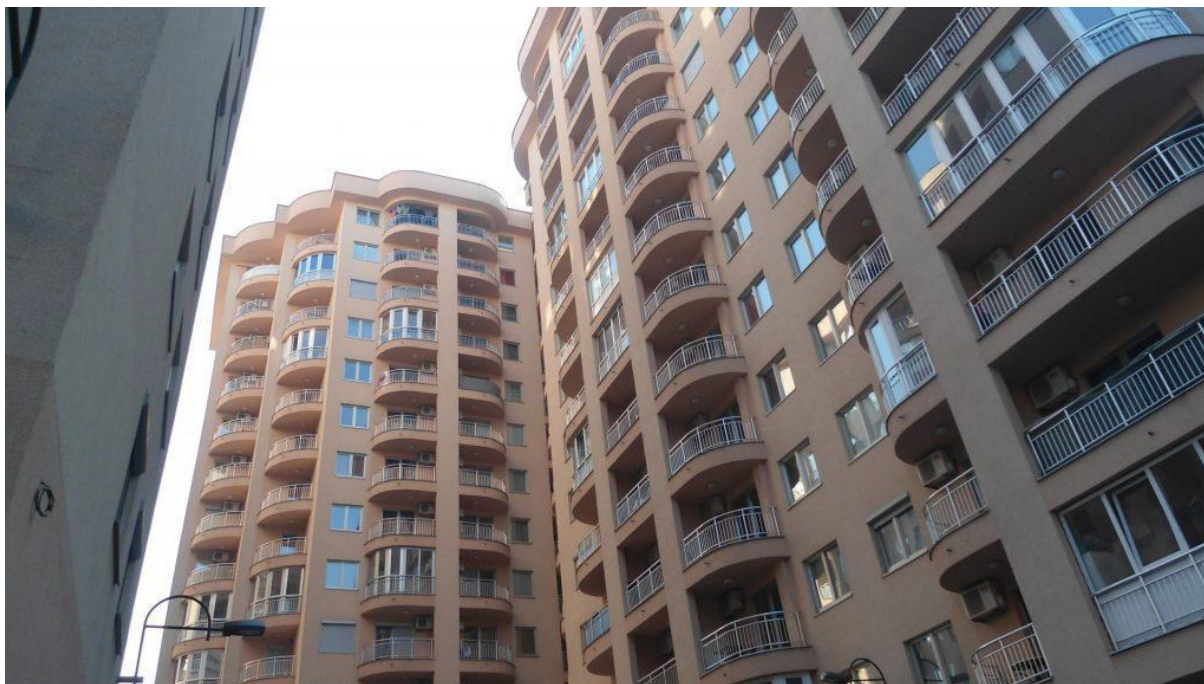
8.1. URBANO PLANIRANJE U SARAJEVU

Stanovnici bosanskohercegovačkih gradova susreću se sa mnogobrojnim urbanim problemima, koji prvenstveno utiču na kvalitet života građana. To su prije svega zagađen zrak, zagađena voda, kolaps javnog saobraćaja, nedostatak javnih parkinga i prezasićenost automobilima, nepostojanje javnog prostora i javnih objekata, bespravna gradnja, te neusklađenost gradnje finansirane od strane investitora i postojeće javne izgradnje. U

posljednjih 10 godina prisutna je gradnja novih naselja stanovanja i trgovačkih centara kroz finansijske investicije sa Bliskog istoka, iz Rusije, Turske i EU. Zbog tih okolnosti, gdje je investicijski urbanizam preovladava, vrlo je mala količina izgrađenog javnog prostora, kao što su trgovine, škole, vrtići, garaže, sportsko-rekreativni centari, parkovi i sl. Uzroci takvog stanja prvenstveno leže u načinu na koji se odvija urbano planiranje. Naime, veoma kompleksan i nefunkcionalan državni aparat uzrokovao je da Bosna i Hercegovina nema urbani i razvojni plan na državnom nivou, kao ni plan na nivou Federacije, te je svo planiranje prepušteno kantonima i kratkotrajnim političkim pritiscima. Razvoj grada kroz privatne investicije, prema primjeru razvijenih evropskih gradova, može uspješno funkcionisati samo uz jak razvojni plan i stabilnu upravljačku strukturu javnog sektora. U Bosni i Hercegovini je to upravljanje prostorom veoma podijeljeno, bez postojanja cjelovitog razvojnog plana i strategije razvoja. Kao i u slučaju drugih postsocijalističkih gradova institucionalni razvoj nije adekvatno pratio promjene, pa tako u Sarajevu urbanim prostornim razvojem dominiraju novi akteri iz privatnog sektora. Uloge grada, kao i države, koji su kao politički akteri u upravljanju urbanim razvojem u socijalističkom periodu imali veliku ulogu, sada slabe, tj. njihova moć se mijenja i oni postaju sporedni akteri. Sporednu ulogu također imaju i građani kao civilni akteri, te se njihovo učestvovanje u gradskoj politici i u kreiranju gradskog prostora uglavnom svodi na javni uvid u već završene planove. Interesi investitora uspostavljaju se kao dominantni u procesu urbanističkog planiranja i izgradnje, bez obzira na posljedice po okolni prostor i kvalitet stanovanja i življenja u zoni izgradnje, i u gradu kao cjelini. Ovakva praksa predstavlja investitorski urbanizam i svedena je na prilagođavanje i potčinjavanje gradskog prostora interesima investitora, odnosno onoga ko je zainteresovan za ulaganja kroz izgradnju ili rekonstrukciju u određenom gradskom prostoru. Pritisak koji vrše investitori i kapital nameću sasvim drugačije okolnosti i uslove za prostorno planiranje, pa tako nepostojanje planova, odustajanje od njih ili namjerno negiranje i nepoštovanje planiranih ili čak zakonskih odredbi postaju standardna praksa u upravljanju prostorom, koji se više ne predstavlja kao opće dobro, nego kao kapitalni resurs. Naime, do 1990-ih godina sav je prostor, barem zvanično, bio javni, odnosno društveni, a u sadašnjem periodu pojavili su se neki novi parametri za planiranje, kojih u prošlosti jednostavno nije bilo, a to je odnos javnog i privatnog prostora. Pored toga, nerijetko se urbano planiranje prepušta samim investitorima, pri čemu se gubi cjelovitost grada, u smislu izgradnje, pa grad postaje estetski i funkcionalno nepovezan. A same investicije nisu usmjerene na način da zadovolje i privatni i javni interes. Što je opet rezultat nedostatka struke u procesu planiranja i dovodi do disbalansa između privatnog i javnog interesa (Mujkanović, 2019).

Postdejtonski urbanizam u gradu Sarajevu, se tako u suštini može svesti na nekoliko ključnih procesa. Ti procesi podrazumijevaju prelaženje urbanizma u lokacijski, neplanirani investitorski urbanizam. Pored toga, podrazumijevaju i smanjenje uloge urbanističkog planiranja sve do njegovog potpunog ukidanja, zatim narušavanje odnosa privatnog i javnog prostora u korist privatnog prostora. Postdejtonski urbanizam u Sarajevu, podrazumijeva i preveliku gustoću izgradnje, odnosno preizgranju; prilagođavanje arhitekture urbane obnove i revitalizacije tržištu, te pojavu novih urbanih aktera, odnosno promjene u odnosima moći tih aktera. Lokacijski urbanizam označava izgradnju grada na odabranim lokacijama i interesno, pri čemu se pojedini dijelovi grada i strukture ne planiraju, a kao posljedica toga grad se razvija nesistematski i neplanirano. Kroz taj proces, na neki način dolazi do negiranja urbanizma jer se ne vodi računa o cjelokupnom izgledu grada, funkcionalnosti novonastalih struktura, kvaliteti života građana i javnog prostora. Odnos između starih i novih struktura pri izgradnji se također ne uzima u obzir, pri čemu se gubi estetska komponenta u urbanom planiranju i dolazi do abnormalnih nejednakosti u samom izgledu grada. Takve intervencije u prostor, osim nepodudarnošću stare i nove izgradnje, rezultiraju i drugim brojnim negativnim posljedicama, od kojih možemo spomenuti negativan utjecaj na izgled grada, problematična infrastrukturna rješenja (podzemne instalacije, kanalizacija, vodovod, grijanje, liftovi), dugoročnu financijsku neisplativost za grad, kao i preizgrađenost pojedinih dijelova grada (Tuljić et al., 2015).

Rezultat neplanske investitorske gradnje, koja se može označiti i kao urbicid, jeste uzurpiranje javnog gradskog prostora koji je potreba svih građana, pa bi samim tim trebao imati drugačiju namjenu. Uzroci takvog stanja su višestruki, od vlasti koje omogućavaju takvo djelovanje i ne uključuju struku, pa i struke koja je ravnodušna prema tom problemu, do investitora kojima su date prevelike ovlasti. Jedan od najistaknutijih primjera takve gradnje u gradu Sarajevu je naselje Tibra na Stupu, u kojem je izgrađeno previše stambenih objekata koji nisu bili predviđeni prvobitnim urbanističkim planom. Tokom gradnje prvobitni planovi su se mijenjali i prilagođavali interesima investitora, čiji je interes bio što veći profit. Naime, Tibra zgrade nisu građene bespravno, ali se prvobitni plan mijenjao i prilagođavao potrebama investitora, pa prateća infrastruktura kao što su priključci za kanalizaciju, parking prostori i slično, nije prilagođena tolikom broju stanara. Pored toga, udaljenost između objekata je nedovoljna i nema dovoljno svjetlosti, što utiče na kvalitet života stanara. U tom smislu ova gradnja je bespravna i neplanska (<https://www.legalizacija.ba/bespravna-gradnja-rak-rana-za-buduce-funkcionisanje-sarajeva/>).

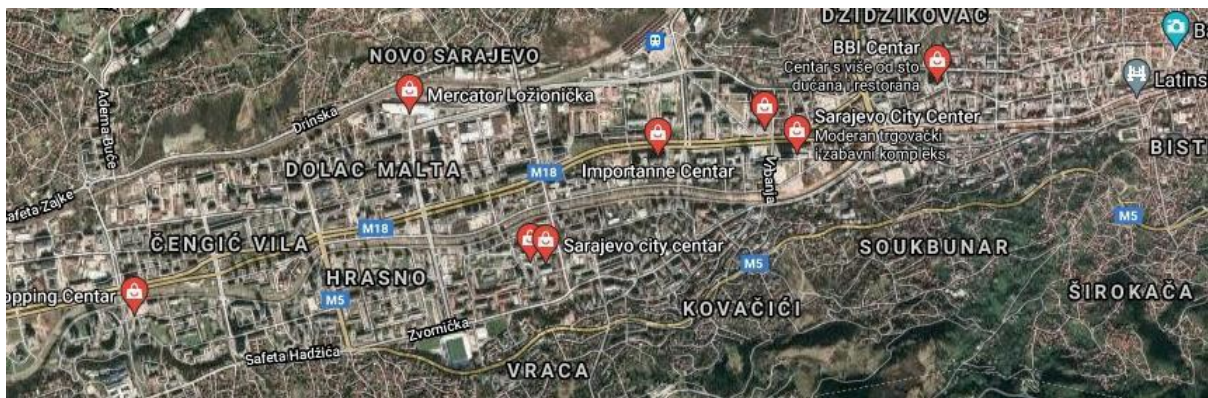

Slika br. 3 – Naselje Tibra u Sarajevu (<https://aabh.ba>)

U mnogim slučajevima narušavanja javnog i privatnog prostora radi se upravo o prodoru privatnog kapitala u javni prostor, čime posljedično dolazi i do nestajanja glavnih karakteristika javnog prostora. Ukida se njegova dostupnost i javni sadržaji. U okviru javnog prostora ne dolazi samo do povećanja privatnog prostora na štetu javnog, već dolazi do lošeg ili nepostojećeg funkcionisanja privatno - javnog partnerstva, koje u svom idejnom smislu predstavlja investiciju u neki projekat na obostranu korist kako građana, tako i investitora. Međutim, javni interes je u ovoj situaciji podređen odlučujućoj moći investitora, iako bi građani trebali imati jednako pravo na javni prostor. Uzurpacija javnih gradskih prostora je veoma problematična u gradu kao što je Sarajevo, koje i tako nema dovoljno zelenih površina, kulturnih i sportskih objekata, a ni pravi gradski trg. U Sarajevu je prisutna i tzv. „betonizacija“. Betonizacija predstavlja trajnu uzurpaciju nekog prostora na pogrešan način. To je čest slučaj sa brojnim visokim zgradama koje onemogućavaju protok zraka. U kombinaciji sa neadekvatnim načinom grijanja privatnih kuća, te velikim brojem automobila i nerješanim problemima gradskog prevoza dolazi i do zagađenja zraka, koje je u Sarajevu naročito tokom zimskih mjeseci, postalo alarmantan problem koji svakako utiče na kvalitet života građana (Tuljić et al., 2015).

Ono što posebno karakteriše urbanu politiku i urbano planiranje u gradu Sarajevu, u negativnom smislu, jeste prevelika gustoća izgradnje koja je rezultat neplanske i nelegalne gradnje, a zbog zahtjeva tržišta, odnosno tržišne utakmice između investitora, smanjen je i kvalitet novoizgrađenih stambenih i poslovnih objekata. Tržni centri predstavljaju najbolji primjer diktata tržišta. Ne postoji adekvatna analiza koliko je takvih tipova građevina zapravo potrebno na određenom prostoru. Upravo to rezultira prevelikim zasićenjem trgovačkim centrima i njihovom lošom konkurentnosti zbog nedovoljne posjećenosti, a time i neisplativosti. Takve intervencije kao što su npr. tržni centri, dugoročno rezultiraju mnogobrojnim infrastrukturnim problemima, između ostalog: smanjenjem ili potpunim nestajanjem maloprodajnih trgovina u samom centru grada, smanjenjem pješačke zone, prevelikom gustoćom saobraćaja, te nesikorištenim i zapuštenim prostorima koji nakon njih ostaju. Međutim, iako nezadovoljni takvim djelovanjem, građani u našem društvu nemaju skoro nikakav uticaj na proces građenja i planiranja grada. Pritisak investitora je ogroman, pa gradske vlasti u cjelosti zanemaruju bilo kakav dogovor sa građanima u planiranju budućeg izgleda grada, a planovi se u potpunosti prilagođavaju investitoru.

Slika br. 4 – Mapa tržnih centara u gradu Sarajevu (<https://maps.google.com>)

Kada govorimo o problemu nelegalne gradnje koji je odlika bosanskohercegovačkog društva, negativne posljedice su nesagledive. Tu se u većini slučajeva misli na hiljade bespravno izgrađenih objekata na padinama oko grada Sarajeva, koji nemaju građevinske dozvole i koji se svojim položajem i infrastrukturom ne uklapaju u postojeću sliku grada. Broj bespravno izgrađenih objekata raste iz dana u dan. Danas u Sarajevu postoje mnogobrojna klizišta, upravo kao posljedica bespravne gradnje. Veliki problem u cijelom tom procesu je legalizacija bespravno izgrađenih objekata, jer ona prema mišljenju stručnjaka potiče novu

bespravnu gradnju. Jedan od razloga zbog kojih se građani odlučuju na bespravnu gradnju jeste i izuzetno komplikovana i duga procedura za dobijanje građevinske dozvole, pa se većina ljudi prvo odluči izgraditi kuću, pa onda tražiti dozvolu i legalizaciju objekta, čime se problem samo više produbljuje. Još jedan razlog zbog kojeg se dešava bespravna gradnja je taj što je legalizacija mnogo jeftiniji, brži i jednostavniji proces od procesa dobijanja dozvole prije same gradnje. Međutim na taj način se ne rješava problem bespravne gradnje, već se ona još više potiče. Iako je zakon vrlo jasan po tom pitanju i bespravna gradnja predstavlja kršenje zakona, te su pored novčanih predviđene i zatvorske kazne, one se vrlo rijetko primjenjuju i na taj način se ljudima daje podsticaj da se odvaže na bespravnu gradnju. A pored toga, što je zakonom definisana bespravna gradnja, odluku o legalizaciji bespravno izgrađenih objekata donose zvanične institucije, koje na taj način pobijaju zakon (<https://www.legalizacija.ba/bespravna-gradnja-rak-rana-za-buduce-funkcionisanje-sarajeva/>).

U društvu kakvo je bosanskohercegovačko, koje prolazi kroz tranziciju, struka mora više ustrajavati na tome da se pronađe balans između zahtjeva investitora i neophodnih pravila građanja, koja bi trebala biti imperativ u cijelom tom procesu. Kada se vrše izmjene nekog prostora treba voditi računa o već postojećim objektima i ljudima koji tu žive i njihovim potrebama. Međutim to je trenutno najvećim dijelom u rukama investitora koji imaju svoje zahtjeve. Ključni akteri urbane rekonstrukcije sada su prvenstveno ekonomski i politički akteri. Položaj i djelovanje ekonomskih aktera u potpunosti zavisi od političkih aktera koji omogućavaju njihovo djelovanje. Takav način urbane rekonstrukcije izuzetno je povoljan za investitore, jer je njihov utjecaj na taj način vrlo širok i neodređen, bez strogih zakonskih odredbi. Utjecaj i moć stručnih aktera s druge strane se smanjuje. Stručni akteri nisu uključeni u stručne gradske projekte, programe i planove ili su općenito isključeni iz bilo kojeg vida saradnje. Dakle, prisutno je smanjenje njihovog zajedničkog djelovanja. Njihova uključenost ostaje samo formalna, za razliku od socijalističkog perioda, kada su postojale konkretne organizacije zadužene za urbano planiranje. U periodu nakon dejtona Sarajevo raste stihijskim, neplaniranim načinom izgradnje. Dolazi do smanjenja javnih, posebno zelenih površina putem narušavanja odnosa privatnog i javnog u korist privatnog prostora. Dolazi i do gubljenja identiteta grada, prilagođavanja arhitekture, urbane obnove i revitalizacije tržišnim zahtjevima, kao i slabljenja uloge struke i urbanističkih planova. Pojedini dijelovi grada odlikuju se prevelikom gustoćom izgradnje, kako u stambenoj tako i u poslovnoj zoni. A u konačnici sve te promjene su rezultat neusklađenosti odnosa različitih tipova aktera, to jeste povećanja moći političkih i ekonomskih aktera, a smanjenja moći civilnih i stručnih aktera.

Međutim, svakako se podrazumijeva da čitav taj proces koji je veoma kompleksan, ne može biti sveden samo na jedan uzrok, iako je on jedan od važnijih, ali način urbane obnove i revitalizacije nekog grada uveliko ovisi o raznim socio-političkim komponentama, a između ostalog i o trajanju i brzini transformacija iz jednog u drugi sistem u postsocijalističkim zemljama, kakva je i BiH (Mujkanović, 2019).

BiH je zbog te usporene transformacije i političke nestabilnosti na samom početku tranzicijskog procesa imala problem sa privlačenjem stranog kapitala, međutim način na koji se sada koriste dugo očekivane investicije ne dovodi do naglog razvoja grada, već upravo suprotno. U Sarajevu su jako brzo izgrađena određena naselja kao npr. naselje Tibra, Miljacka, Sarajevo Tower bez bilo kakve analize i plana javne infrastrukture, poput garaža, zdravstvenih centara i slično. Jedini i krajnji cilj takvih ulaganja jeste profit, bez sagledavanja ekonomskih, društvenih, prostornih posljedica na grad i život u gradu, čime se potvrđuje da je bosanskohercegovačko društvo kapitalističko društvo u tranziciji koje se prilagođava pravilima tržišta, bez obzira na date okolnosti (Domazet, 2016). Bosna i Hercegovina neupitno treba sve investicije koje joj pristižu, nebitno da li su one evropske, arapske ili ruske, ali je ključan način na koji se one koriste, pa i na nivou kantona, jer trebaju biti usmjerene na način da se pored investitorske stvari i društvena dobrobit, a to je moguće samo uz uključenje stručnih aktera.

8.2. PROCES DŽENTRIFIKACIJE U SARAJEVU

Iako u gradu Sarajevu dolazi do komercijalizacije prostora i izgradnje novih rezidencijalnih objekata, pitanje je da li se ti procesi mogu svrstati pod džentrifikaciju. Sam proces džentrifikacije u Sarajevu nije istraživan u dovoljnoj mjeri, a neki autori pak tvrde da se u postsocijalističkim društvima ne može ni govoriti o procesu džentrifikacije.

Što se tiče činjenica vezanih za Sarajevo, centar grada je u periodu socijalizma bio prestižna stambena lokacija, a postsocijalističke promjene nisu uzrokovale promjenu takvog trenda, već je on samo pojačan. Drugim riječima nije došlo do mijenjanja socioprostorne strukture, tj. centar grada je bio i ostao poželjna lokacija (Čamo, 2018). Izgradnja i rekonstrukcija poslovnog i stambenog prostora u centru grada, koji je potencijalna zona džentrifikacije, vodi i fizičkom širenju centra, poboljšanju kvalitete objekata i povećavanju njihove tržišne

vrijednosti. Domaćinstva, odnosno pojedinci u centralnoj zoni Sarajeva također ostvaruju više prosječne zarade. Doseljavanjem džentrifikatora u centralne dijelove grada, socijalna struktura naselja se mijenja, a njihova finansijska sredstva pružaju im više mogućnosti za izbor načina života, pa se može zaključiti da je promjena kulturnog identiteta naselja povezana sa fizičkim, društvenim i ekonomskim promjenama. Džentrifikovana naselja gube prethodnu autentičnost, a novi urbani stanovnici donose sliku velikog grada i nove potrošačke navike.

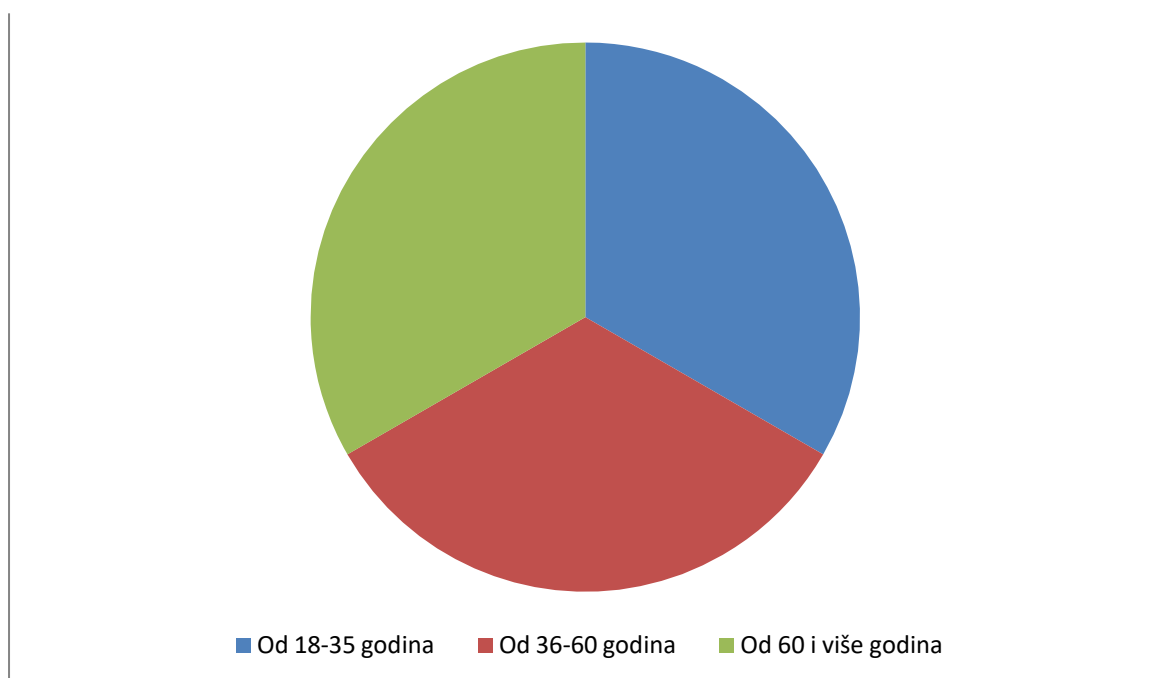
Poređenjem Sarajeva, sa zapadnim kapitalističkim gradovima može se uvidjeti koliko je džentrifikacija uslovljena stepenom ekonomske razvijenosti, postindustrijskom ekonomijom i prisutnošću stranih investicija, što značajno utiče na razvijenost građevinske industrije, tržište nekretnina, i na potražnju za džentrifikovanim prostorima. Karakteristike postsocijalističke transformacije i nerazvijenost postindustrijske ekonomije uticali su na nediferenciranje srednje klase u gradu Sarajevu, što podrazumijeva smanjen broj različitih životnih stilova koji su povezani sa džentrifikacijom. S obzirom na to, može se zaključiti da, kao i u slučaju drugih postsocijalističkih gradova, u Sarajevu nije u tolikoj mjeri prisutna pionirska džentrifikacija. Prvenstveno iz razloga što visoka cijena novoizgrađenih stambenih prostora na boljim lokacijama, taj prostor čini dostupnim samo pripadnicima elite, dok cijena stambenog prostora i ostalih objekata generalno nigdje nije dovoljno niska da bi pokrenula pionirske poduhvate džentrifikacije (Fejzić et al., 2017).

Međutim i u Sarajevu se određena susjedstva sagledavaju kao privlačna mjesta za život, te drugačiji životni stil u njima omogućava isticanje razlika između džentrifikatora i ostalih pripadnika srednje klase. Džentrifikovana susjedstva, osim što mijenjaju materijalne navike stanovnika, u smislu stanovanja i načina potrošnje, mijenjaju i percepciju kako sami džentrifikatori, a i ostali građani opažaju i žive život u gradu. Pored toga, prisutno je i potiskivanje šire javnosti iz upotrebe džentrifikovanih prostora, kao i potiskivanje javne politike iz procesa planiranja izgradnje i rekonstrukcije prostora, što svjedoči o prisutnosti džentrifikacijskih procesa u Sarajevu.

9. REZULTATI ISTRAŽIVANJA S DISKUSIJOM

Neminovna je činjenica da je grad Sarajevo zahvaćen promjenama koje su rezultat neoliberalnog modela razvoja. S obzirom da te promjene uveliko utiču na način života ljudi, važno je bilo vidjeti i spoznati kako sami građani doživljavaju te promjene. Iz tog razloga je sprovedena anonimna anketa, kombinovanog tipa, sa zatvorenim i otvorenim pitanjima, u kojima su građani mogli izraziti svoje utiske i viđenja novog načina života, te izraziti stav da li su te promjene uopće prisutne i vidljive u našem gradu.

Za ovu anketu uzet je uzorak od 150 ispitanika, podjeljen u 3 različite skupine, odnosno 3 različite životne dobi. Prva skupinu čine 50 ispitanika, u dobi od 18-35 godina, koju bismo mogli svrstati u mlado stanovništvo. Drugu skupinu čine 50 ispitanika u dobi od 36-60 godina, koju svrstavamo u stanovništvo srednje dobi i treću skupinu čini 50 ispitanika od 60 i više godina, koji spadaju pod skupinu stanovništva zrele životne dobi. To je ujedno bilo i prvo pitanje ove ankete.

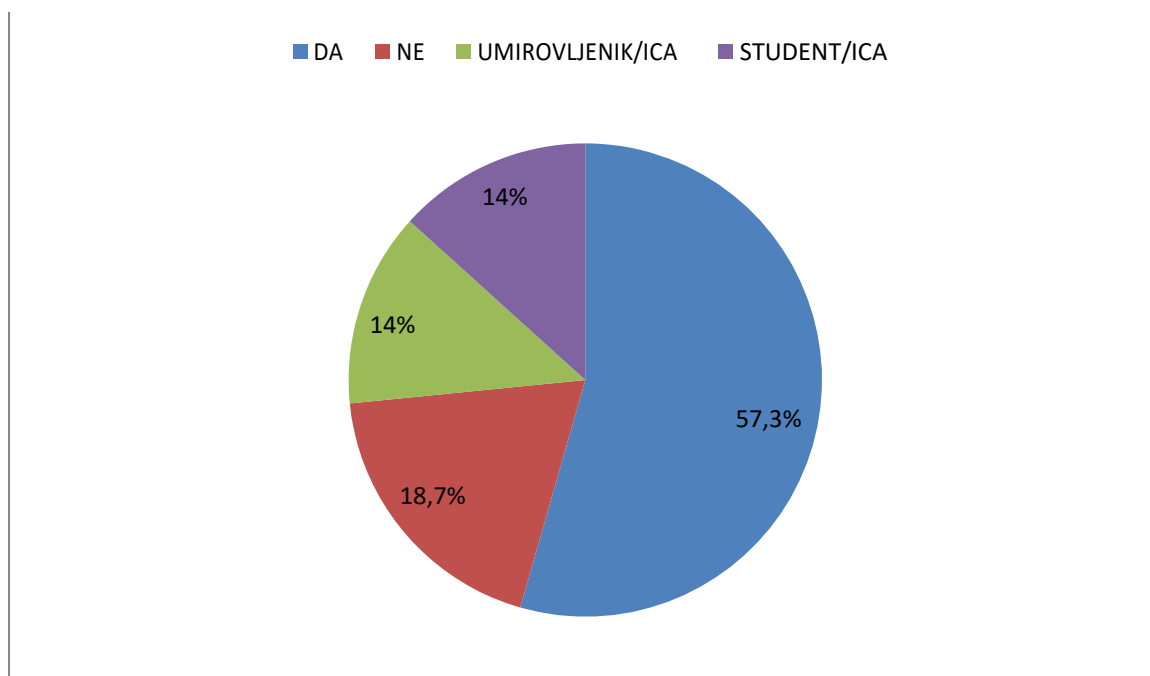

Grafikon br. 1 – Dobna struktura ispitanika.

Drugo pitanje koje je anketa sadržavala jeste status zaposlenosti ispitanika. Ovo pitanje je relevantno i važno za ovu temu iz razloga što je nezaposlenost bitna odlika koja je

okarakterisala neoliberalne promjene u postsocijalističkim gradovima, odnosno u tranzitnim društvima. Od 150 ispitanika 57,3%, odnosno 86 ispitanika u gradu Sarajevu je zaposleno, 21 ispitanik, to jeste 14 % su studenti/ice, 14% ispitanika čine umirovljenici/ice, a 28 ispitanika, odnosno 18,7% su radno neaktivni, odnosno nezaposleni.

Prema zvaničnim podacima Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine, stopa zaposlenosti u BiH za 2020. godinu iznosi 35,50%, što je znatno niže u odnosu na rezultate ove ankete, međutim i stopa nezaposlenosti iznosi 15,70% što je također veoma niže od dobijenog rezultata.⁷

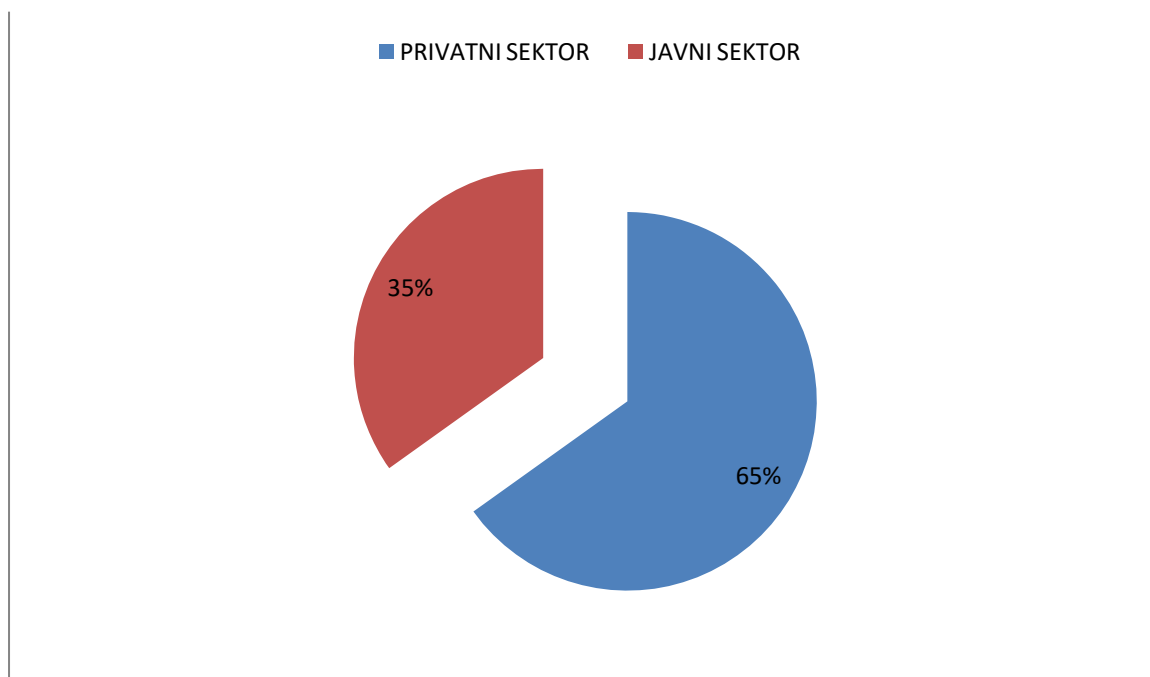

Grafikon br. 2 – Prikaz radno angažiranih/zaposlenih, odnosno nezaposlenih ispitanika

Vrlo važna promjena koju donosi novi način života je uloga privatnog sektora. Privatni sektor je sada preuzeo kontrolu u odnosu na javni sektor. U odnosu na period socijalizma kada privatni sektor praktično nije ni postojao, u postfordističkom načinu života privatni sektor je postao dominantan. Pokazatelj toga jeste i sljedeće pitanje ankete, koje se bavi brojem zaposlenih u privatnom sektoru, u odnosu na javni sektor. U ovom odgovoru od 86 ispitanika

⁷ <http://www.bhas.gov.ba/Calendar/Category/13>

koji su radno angažirani, 56 je zaposleno u privatnom sektoru, što čini 65%, a 30 je zaposleno u javnom sektoru, što je 35% ispitanika. Takav rezultat je pokazatelj promjene koja je nastupila neoliberalnim sistemom. Privatni sektor sada ne samo da je ravnopravan sa javnim sektorom, već on ima vodeću ulogu u postfordističkom društvu.

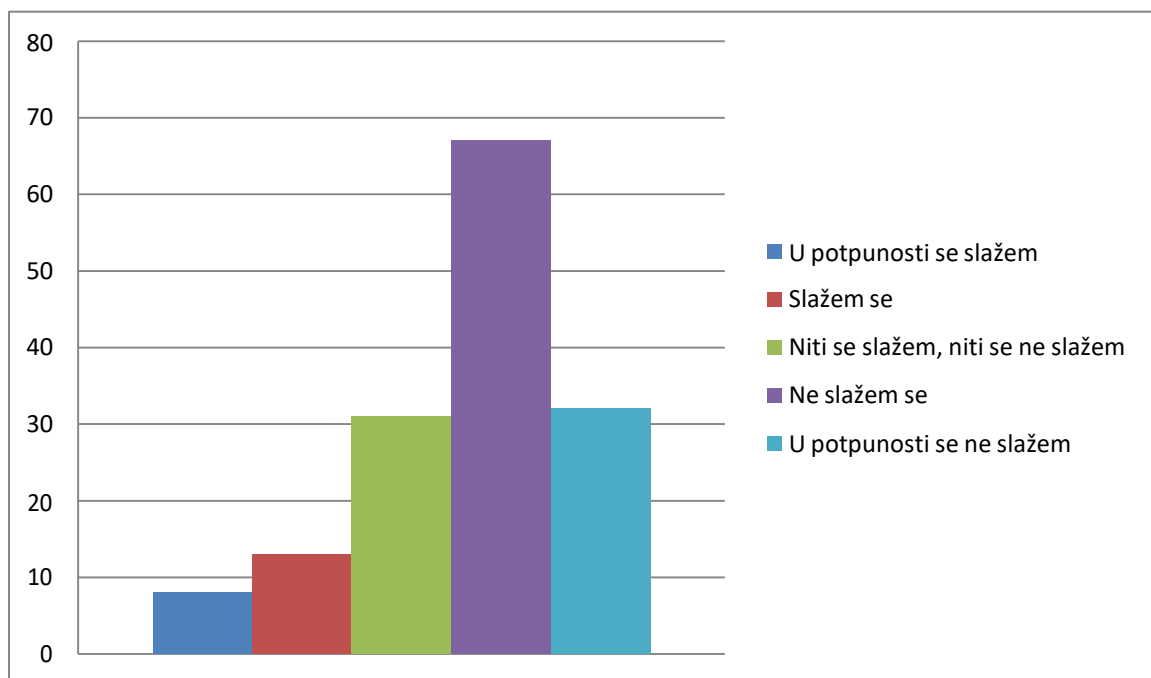
Grafikon br. 3 – Prikaz zaposlenih u javnom i privatnom sektoru

Jedna od najvažnijih promjena koje neoliberalizam nametnuo je promjena vlasti. Uveden je višestranački model, gdje više političkih subjekata ima ravnopravnu mogućnost za osvajanje većine u vlasti. Iako bi taj demokratski način upravljanja i organizovanja politike u teoriji trebao imati bolje rezultate i biti bolji za sve građane, prvenstveno zbog mogućnosti izbora i pluralizma mišljenja, u praksi, barem na osnovu rezultata ove ankete, to nije tako. To nezadovoljstvo proizilazi iz činjenice da vlast u zemljama Zapadnog balkana ne predstavlja interese i volju građana, već je ona sredstvo za ostvarivanje ciljeva vladajućih elita.

Teza je glasila ovako: „Politička situacija u Kantonu Sarajevo zadovoljava interese građana/ki, odnosno zadovoljava interese građana/ki na području općine u kojoj živate. Ovdje su kroz Likertovu skalu mjereni stavovi, to jeste u kojoj mjeri se ispitanici slažu s tim stavom, ili ne slažu. Najveći broj ispitanika, njih 67 je izrazilo stav da se ne slaže s ovom

konstatacijom (44,7%), a 32 ispitanika su se izjasnila da se u potpunosti ne slažu s tom tezom. 20, 7%, odnosno 31 ispitanik nisu imali konkretno mišljenje, tačnije izjasnili su se da se niti slažu, niti ne slažu s ovom tezom, a pozitivan stav, gdje se slažu s ovom konstatacijom iznijelo je 13 ispitanika, tačnije 8,7%, dok se u potpunosti s ovim stavom slaže 8 ispitanika, odnosno 5.3%.

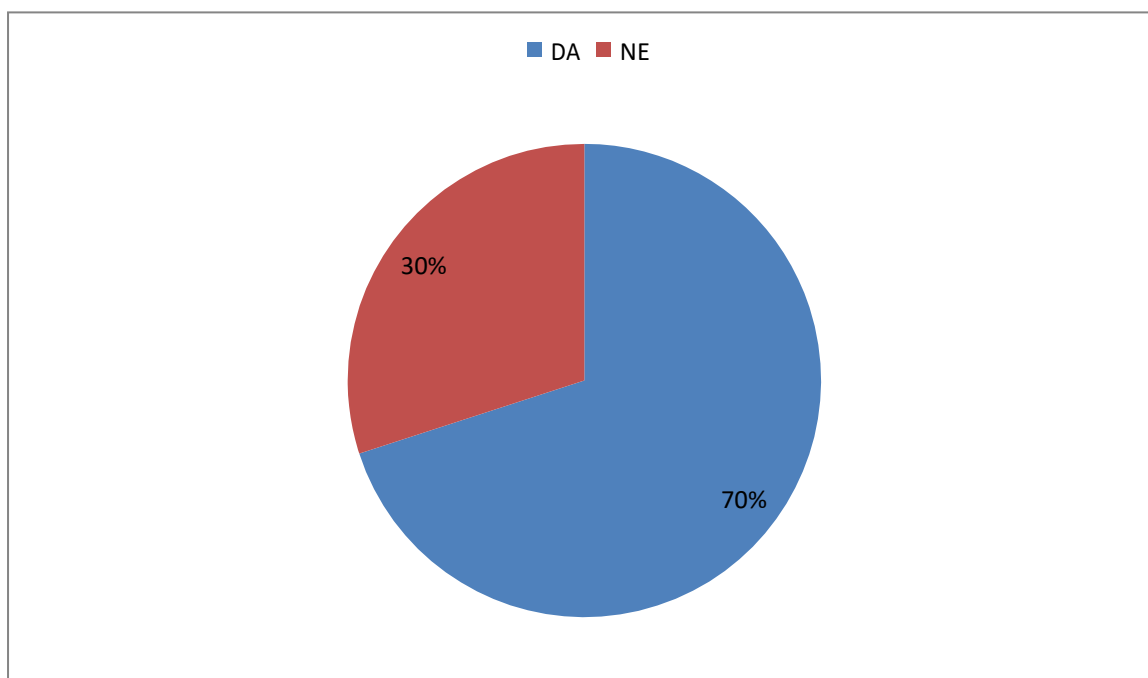
Zaključak je da politička situacija, prema stavovima ispitanika, većinom ne zadovoljava njihove interese i da je politika odvojena od interesa i potreba građana. To je potpuno suprotno od onoga što politika u demokratskom društvu treba biti, a to je da potpuno bude podrećena interesima građana, odnosno da sprovodi volju građana, to jeste birača.

Grafikon br. 4 – Prikaz zadovoljstva ispitanika političkom situacijom u Kantonu Sarajevo

Još jedna karakteristika neoliberalnog ustrojstva je povezanost privatnog i javnog sektora. Partnerstvo između privatnog i javnog sektora svakako može imati dobre rezultate i ne mora nužno značiti nešto loše, međutim nerijetko se partnerstvo između privatnog i javnog sektora zloupotrebljava. Lokalne vlasti stvaraju pogodne uslove za ulaganja privatnih investitora, a to se sve predstavlja kao jedan utopijski sklad privatnog i javnog sektora, međutim ekonomska slika u novom sistemu ne ide tome u prilog.

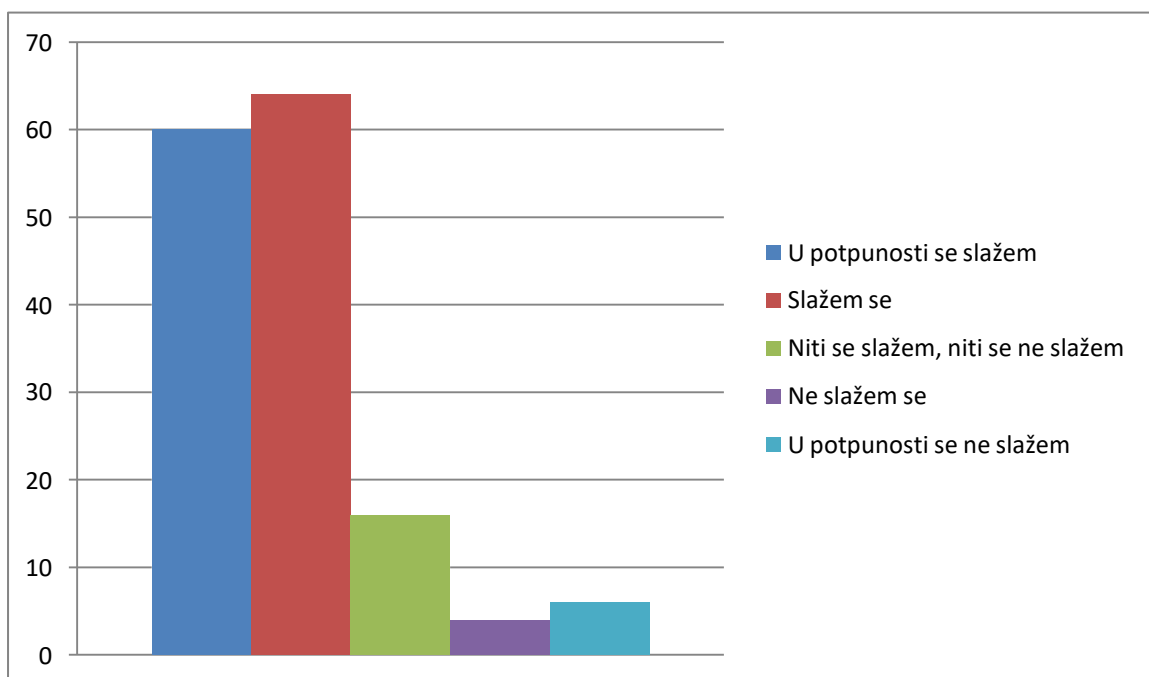
Kroz dva pitanja u ovoj anketi, ispitanici su izrazili stav o saradnji privatnog i javnog sektora. Prvo, od ta dva pitanja, se odnosilo na mišljenje ispitanika da li je uopće prisutna povezanost privatnog i javnog sektora. Od 150 ispitanika, većina, tačnije 105 (70%) smatra da su privatni i javni sektor povezani i ovisni jedan o drugom, a 30%, odnosno 45 ispitanika smatra da privatni i javni sektor nisu povezani.

Grafikon br. 5 – Povezanost privatnog i javnog sektora

Drugo, od ta dva pitanja, ticalo se odnosa između javnog i privatnog sektora, odnosno da li je javni sektor podređen privatnom interesu, umjesto interesu svih građana. Velika većina je izrazila stav da je javni sektor u službi privatnog interesa. Od 150 ispitanika čak 60 njih je izrazilo stav da se u potpunosti slaže s tom tvrdnjom, što čini 40% ispitanika, dok se 42,7% njih slaže sa ovom konstatacijom i smatra da javni sektor jeste podređen privatnom interesu investitora, što je 64 ispitanika. Mali broj njih, odnosno 4 (2,7%) ispitanika smatraju da to nije tako i ne slažu se s ovom tvrdnjom, dok se 6 ispitanika u potpunosti ne slaže, što je 4%, a 16 ispitanika (10,7%) je odgovorilo da se niti slaže, niti ne slaže s ovim stavom.

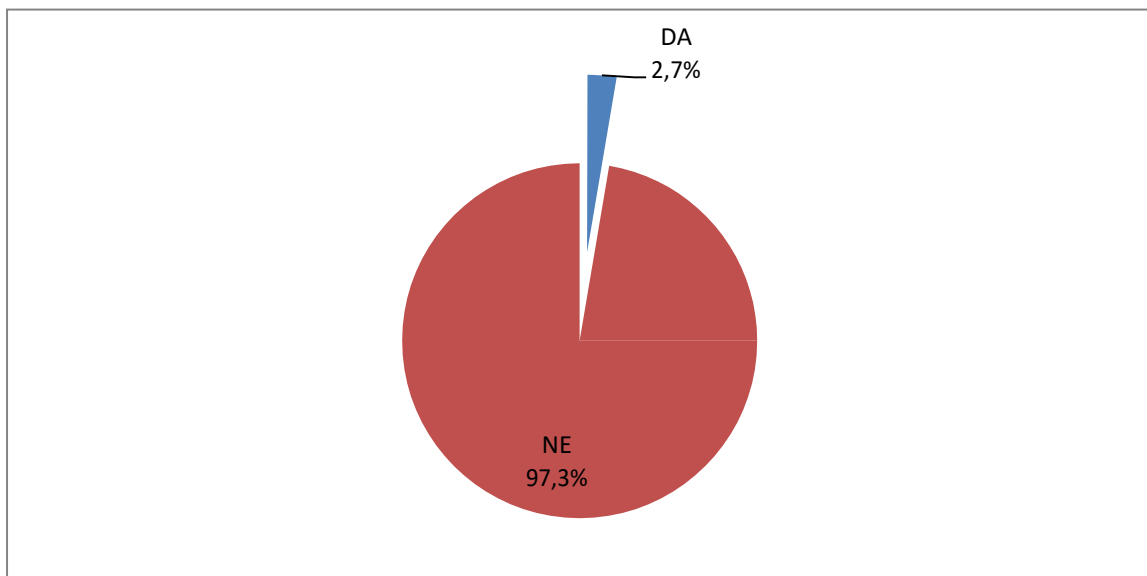
Dakle, zloupotreba partnerstva između privatnog i javnog sektora je itekako prisutna i uočljiva od strane samih građana.

Grafikon br. 6 – Podrećenost javnog sektora privatnom interesu

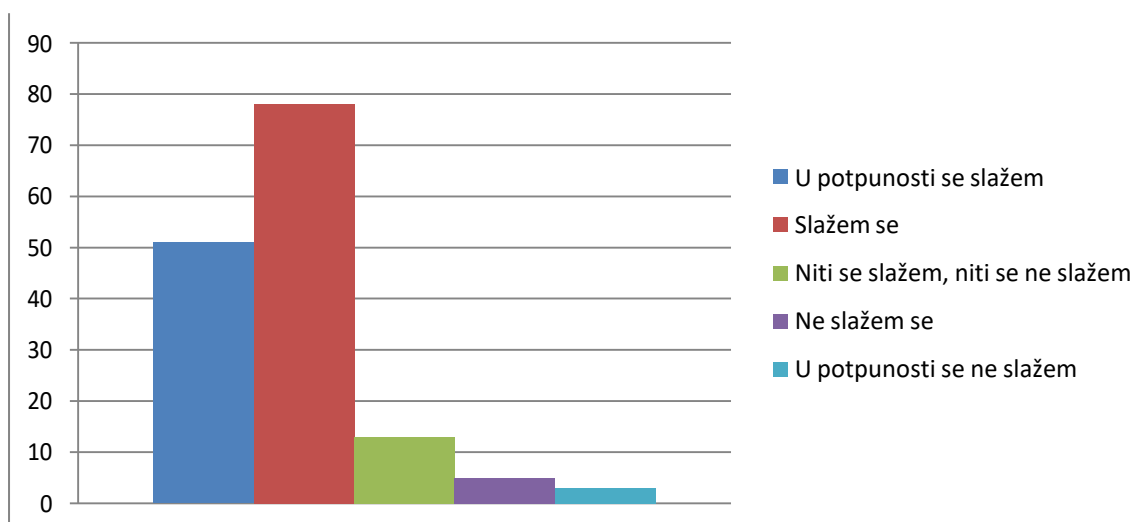
S obzirom na to da je privatizacija kao i uplitanje javne i privatne sfere, kao i uključenost u globalni sistem finansija sistemom zaduživanja i slično, važan element neoliberalizma, sedmo pitanje je vrlo jednostavno formulisano i bazira se na stav ispitanika da li je privatizacija u gradu Sarajevu izvršena na pravi način. Samo 4 ispitanika (2,7%) smatra da je privatizacija izvršena na pravi način, dok 146 (97,3%) smatra da privatizacija nije izvršena na pravi način. Svakako da privatizacija nije izvršena na pravi način, s time se slaže i stručna literatura. Socijalistički industrijski grad nije se transformisao u postindustrijski grad planski odračenom deindustrijalizacijom, već na pogrešan način provedenom privatizacijom, koja ne samo da je urušila industriju kao granu privrede, već je i neke vodeće velike firme dovela do kolapsa, a njihove radnike ostavila bez alternative i zaposlenja.

Grafikon br. 7 - Da li je proces privatizacije izvršen na pravi način?

S obzirom na činjenicu da je privatizacija izvršena na pogrešan način, ispitan je i stav građana da li je prema njihovom mišljenju privatizacija pozitivan ili negativan proces. I u ovom dijelu većina ispitanika se slaže da percipiraju privatizaciju kao nešto negativno. Veliki broj ispitanika, preciznije njih 78 (52%) se slaže sa stavom da je privatizacija negativan proces, a 51 ispitanik (34%) se u potpunosti slaže da je privatizacija negativan proces. Njih 13 (8,7%) se niti slaže, niti se ne slaže sa tom tezom, a mali broj njih ima i suprotno mišljenje, tačnije 3,3% njih se ne slaže sa iskazom da je privatizacija negativan proces, odnosno 5 ispitanika, dok se 3 ispitanika (2%) u potpunosti ne slažu s tom konstatacijom.

Grafikon br. 8 – Privatizacija kao negativan proces

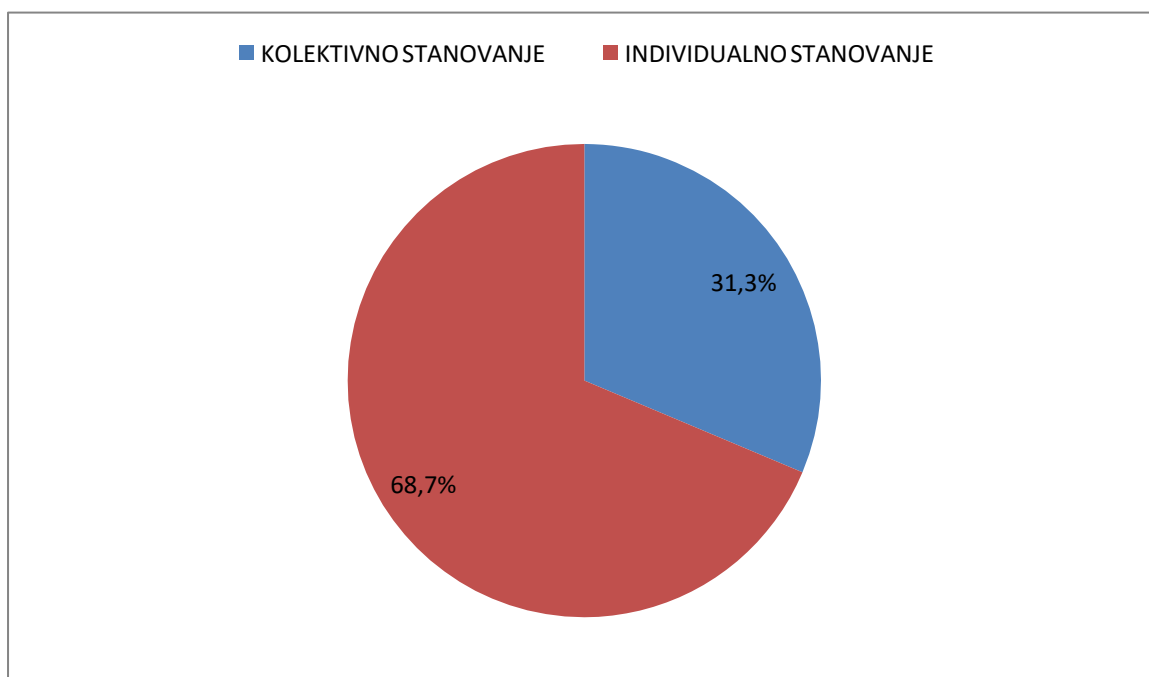
Tokom socijalizma formiranje urbane politike i usmjeravanje urbanog razvoja isključivo je zavisilo od planova države. Neoliberalne promjene su omogućile konstituisanje drugih aktera koji utiču na oblikovanje, tempo i pravac razvoja grada. Najznačajnija promjena je nestajanje države kao glavnog aktera planiranja i pojava privatnih investitora. Pojava novih aktera uticala je na urbani razvoj, jer umjesto države kao glavnog preduzetnika, sada investitori dobijaju odlučujuću ulogu u usmjeravanju razvoja grada. Iako su odluke o investicijama za vrijeme socijalističkog perioda bile prvenstveno političke, u izvjesnoj mjeri bili su konsultovani stručnjaci i donošene su u skladu sa urbanističkim planom. Sada veliki uticaj na razvoj grada počinje da ostvaruje urbana ekonomija, posebno strani kapital. Stručna nezavisnost koja je bila jedan od osnovnih vrijednosnih kriterija urbanističke struke početkom 90-ih je, promjenom društvenog sistema, dovedena u pitanje.

Na pitanje koji su najveći nedostaci urbanizma u gradu Sarajevu, i sami ispitanici su dali vrlo negativne kritike. Najčešći odgovor je upravo bio neplanska gradnja, što je povezano s nedostatkom struke u planiranju izgradnje i rekonstrukcije javnog gradskog prostora. Čest odgovori je bio i nelegalna gradnja koja narušava izgled i funkcionalnost gradskog područja i koja je također povezana sa nedostatkom struke u planiranju procesa urbanizma, te prilagođavanje javnog sektora privatnom interesu investitora, zarad obostrane ekonomske koristi. Interesi i želje većine građana su potpuno zanemareni, a u Sarajevu ne postoji jasna zamisao urbanog demokratskog prostora, upravo zbog nedostatka stručnog planiranja. Javni prostor, prije svega, treba biti na usluzi građanima i svim javnim, kulturno-političkim sadržajima, a kapitalistička urbanizacija je stvorila homogeniziran, privatizovan i državno regulisan javni prostor. Ispitanici se uopšteno žale na nedostatak zelenih površina, masovnu neplansku gradnju, nedostatak struke i jasan urbanistički plan, arhitektonsku neusklađenost novoizgrađenih prostora, lošu komunalnu i saobraćajnu infrastrukturu i sl. Tako bi se moglo reći da urbanizam u postsocijalističkom Sarajevu odlikuje uzurpacija, politizacija, privatizacija javnog prostora, nedostatak brige o identitetu grada, estetici gradnje i sl. Ukratko, urbanizam prerasta u urbicid.

Pogrešno vođena politika urbanizma se odrazila negativno na sve građane i kvalitetu njihovog života. Međutim, osobe starije životne dobi, sa zdravstvenim problemima koji im otežavaju svakodnevni život, osobe sa fizičkim poteškoćama, djeca i adolescenti, kojima je potreban prostor za normalno odrastanje, socijalizaciju i igru sa vršnjacima su još teže pogođeni.

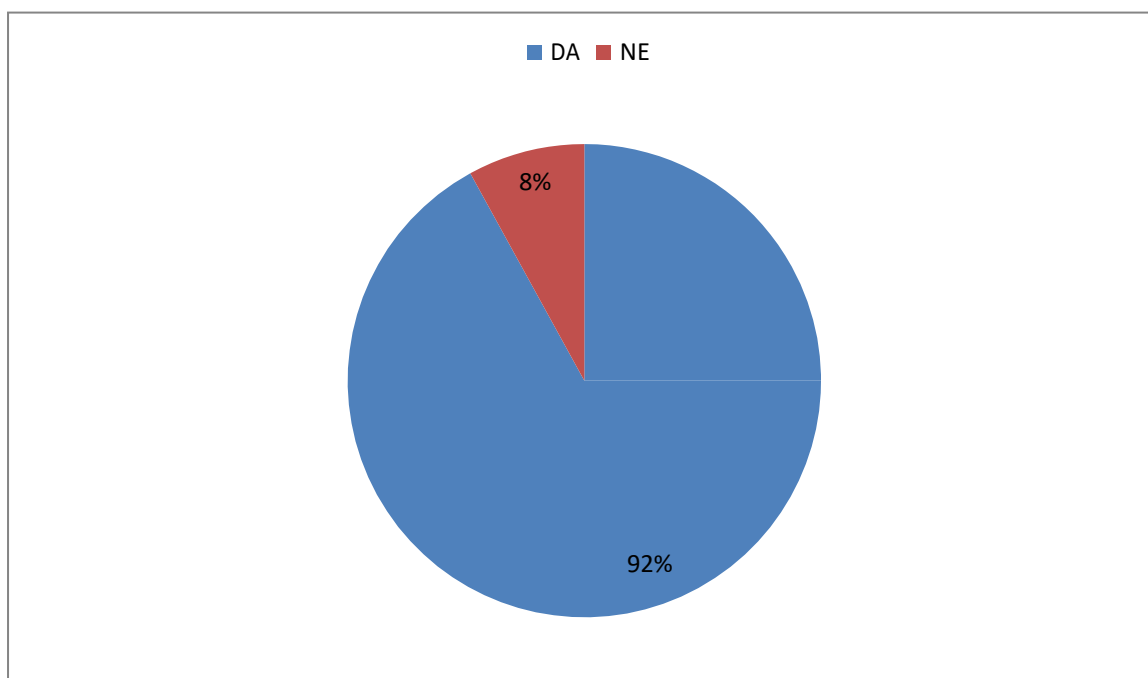
U pitanju koje je glasilo da li su naselja prilagođena svim ovim prethodno nabrojanim skupinama, ispitanici su pretežno izrazili stav da naselja nisu prilagođena nikako ili barem ne u dovoljnoj mjeri. Naveli su da, prvenstveno, u većini ulica, nedostaju trotoari za sigurno kretanje pješaka, nedostaju parkinzi, parkovi i zelene površine za djecu i mlade koji su adekvatno uređeni i prilagođeni, različitom uzrastu djece. Pored toga nedostaci koji su navedeni su nepostojanje adekvatnih prilaza, za ljude u kolicima, kao i liftovi za invalidne osobe, zbog čega im mnoge stvari postaju nedostupne, također javni prevoz nije prilagođen takvim osobama. Ne postoji ni dovoljno ustanova za djecu sa mentalnim poteškoćama i domova za stare i iznemogle, koji bi podigli kvalitet života tih ljudi na veći nivo. Razlog takvog stanja u ovom segmentu, što su svakako i građani primjetili i naveli kao jedan od nedostataka, jeste također izostanak stručnjaka u cjelokupnom procesu urbanizma, te zanemarivanje javnog interesa građana od strane privatnih investitora i javne uprave.

Dok se u socijalizmu višak profita ulagao u kolektivne stambene komplekse i razvoj industrije, u postsocijalističkom gradu fokus je stavljen na individualno stanovanje. Prostor za stanovanje se materijalizuje i postaje ekonomski resurs, a s druge strane ne postoji nikakvo ograničenje protiv gomilanja stambenih nekretnina u privatnom vlasništvu, što mnoge ljude stavlja u nejednak položaj. Međutim, bez obzira na način na koji individualno vlasništvo utiče na socijalnu koheziju, pa i na sam izgled grada, u smislu nesklada, gdje na jednoj strani prevladavaju luksuzni objekti, a na drugoj građevine skromnijeg izgleda, ispitanici su većinski odgovorili da je individualno stanovanje bolji izbor od kolektivnog stanovanja. Čak 103 ispitanika (68,7%) su odgovorila da favorizuju individualno stanovanje u odnosu na kolektivno, dok je 47 (31,3%) ispitanika odgovorilo da je kolektivni sistem stanovanja bolji. Sama ta činjenica potvrđuje da je dezentifikacija kao način ponašanja, mišljenja i stil života itekako prisutna u našem gradu.

Grafikon br. 9 – Kolektivni nasuprot individualnom načinu stanovanja

Prethodno pitanje ujedno dovodi i do sljedećeg pitanja, gdje su ispitanici trebali dati odgovor da li primjećuju odlike džentrifikacije, to jeste naseljavanje viših slojeva društva u centar grada, gdje se obnavljaju ili grade nove zgrade, izgrađuju velebne kuće i ostali sadržaji koji povećavaju rejting takvih naselja i samim tim cijenu stanovanja. Većina ispitanika primjetila je prisutnost tog procesa, koji je jedna od glavnih odlika neoliberalnog sistema. Dakle, 138 ispitanika se izjasnilo da primjećuje odlike džentrifikacije u Sarajevu, dok 12 ispitanika ne primjećuje takve promjene.

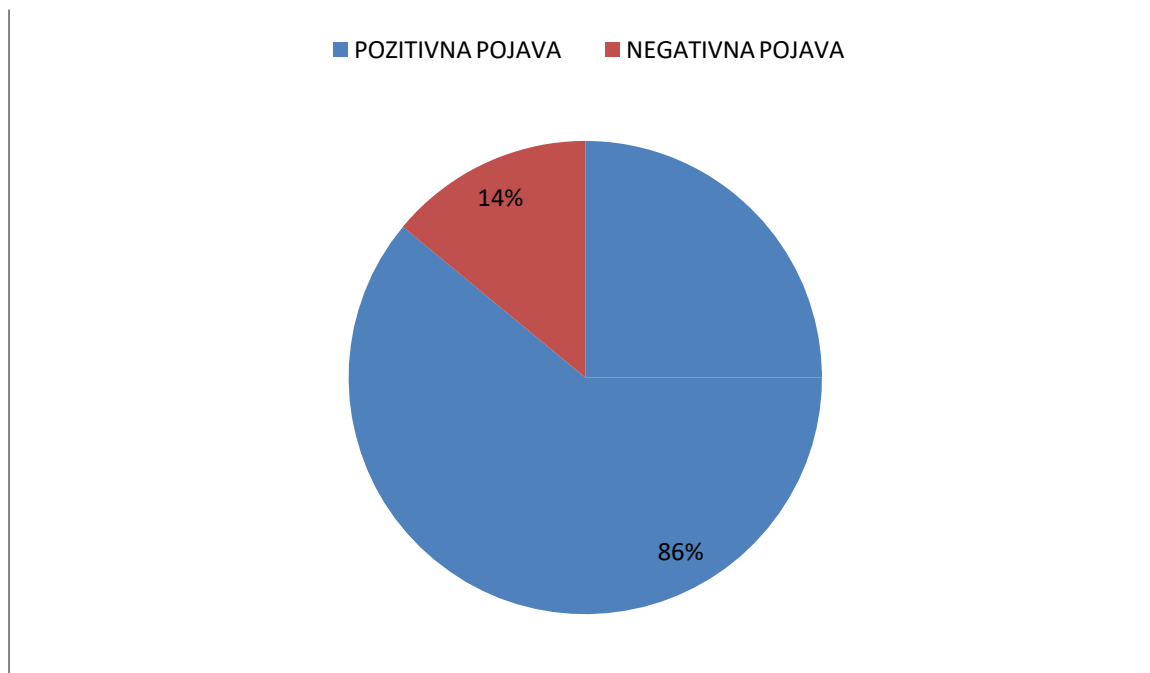

Grafikon br. 10 – Prisutnost procesa dđentrifikacije (gentrifikacije) u Sarajevu

Dđentrifikacija je svakako prisutna u svim neoliberalnim gradovima, pa tako i u postsocijalistićkom gradu, sa narušenim procesom tranzicije, kao što je Sarajevo. Dđentrifikacija mođda nije prisutna u onom obliku kakav je svojstven gradovima zapada, ali su svi vađni elementi dđentrifikacije prisutni u gradu Sarajevu.

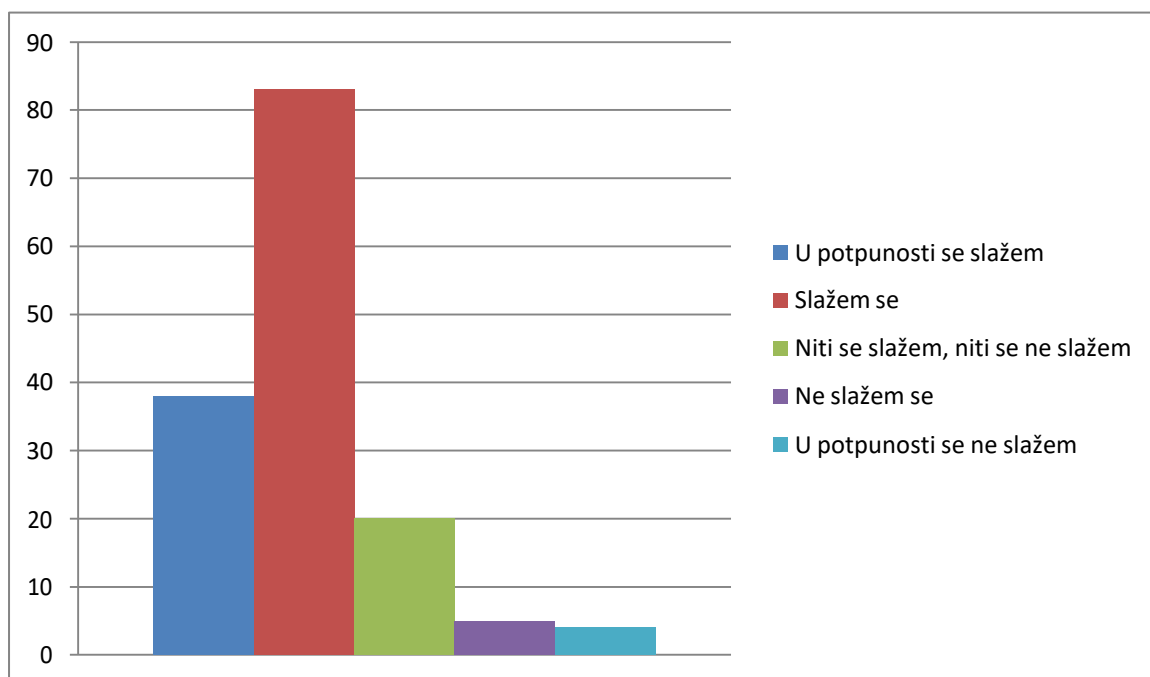
Pitanja broj 13 i 14 su povezana sa prethodnim pitanjem, u smilu da promjene na koje ova pitanja upućuju imaju veze sa procesom dđentrifikacije i komercijalizacijom prostora. Neoliberalni diskurs je suštinski promijenio naćin korištenja prostora postsocijalistićkih gradova. Sve je izrađenija potrađnja za komercijalnim prostorom. Povećanje broja komercijalnih objekata je glavni trend. Izgradnja modernih šoping centara je dominantna pojava, što dovodi do abnormalne nejednakosti u samom izgledu grada. S jedne strane se nalaze luksuzni objekti, a s druge strane stari, istrošeni stambeni i industrijski objekti. Pitanje broj 13 se upravo odnosilo na posljedice masovne neplanske izgradnje trđnih centara, gdje samo na primjeru Sarajeva u uskoj gradskoj jezgri, na malom prostoru postoji veći broj trđnih centara koji imaju istu ili slićnu namjenu i ne samo da dovode do estetske nejednakosti u izgledu grada, nego bez konkretne potrebe i funkcije zauzimaju prostor, koji bi mogao biti korišten u druge svrhe. Ispitanici su ovim pitanjem trebali odgovoriti da li smatraju da je masovna izgradnja trđnih centara pozitivna ili negativna pojava. Većina ispitanika, odnosno

86% (129), je odgovorilo da je to negativna pojava, dok 21 ispitanik (14%) smatra da je masovna izgradnja tržnih centara pozitivna pojava.

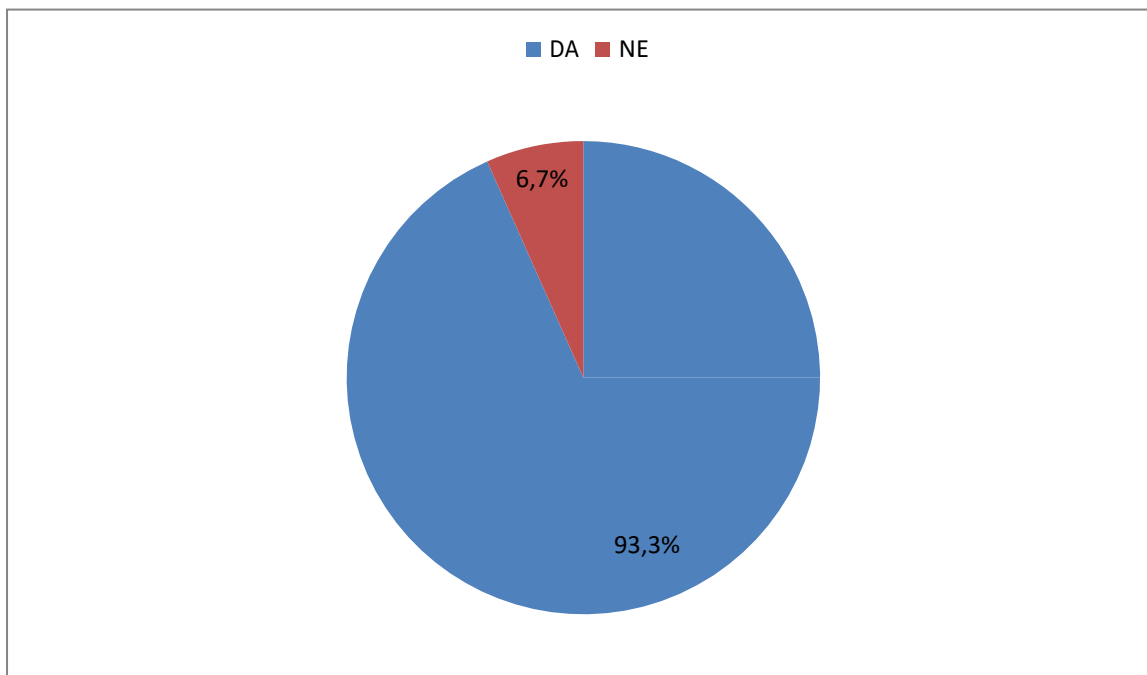
Grafikon br. 11 – Izgradnja tržnih centara

Četrnaesto pitanje je objedinilo prethodna dva pitanja, povezujući proces dęentrifikacije i novonastalih promjena koje se odvijaju sa strukturnim promjenama u društvu koje su uslijedile po završetku rata. Teza u ovom pitanju je glasila ovako: nastajanje izdvojenih elitnih naselja u gradu Sarajevu oęekivana je posljedica strukturnih promjena u društvu, koje su uslijedile po završetku rata. Najveći broj ispitanika, njih 83 (55,7%) se slaęe sa ovom tezom, a 38 ispitanika (25,5%) se u potpunosti slaęe. Dio ispitanika 13, 4%, odnosno njih 20, se niti slaęe, niti ne slaęe. Dok se 5 ispitanika (3,4%) ne slaęe, a 4 ispitanika (2,7%) se u potpunosti ne slaęu s ovom tvrdnjom. Proces dęentrifikacije, što svakako smatra i većina ispitanika, komercijalizacija prostora, promjene u urbanom planiranju, kao i ostale promjene koje su uslijedile, jesu posljedica strukturnih promjena u društvu.

Grafikon br. 12 – Proces dęentifikacije kao posljedica strukturnih promjena u društvu

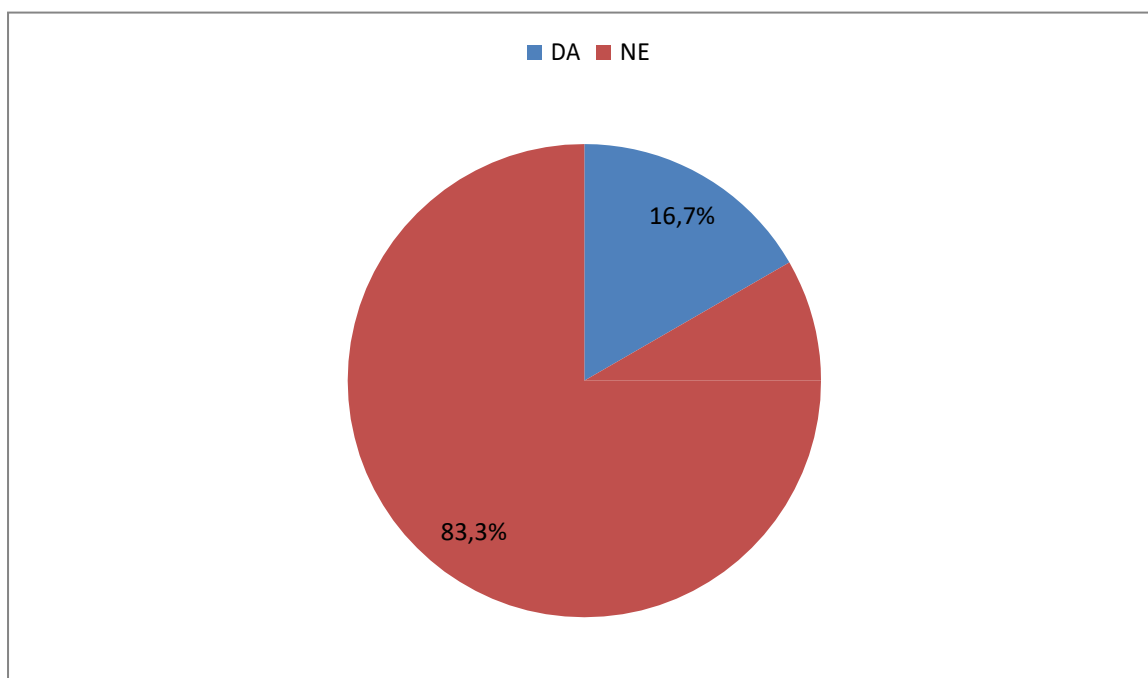
Posljedica političkih i ekonomskih reformi nakon Dejtona, je i sve veća društvena diferencijacija. Dok je za socijalizam karakteristična ideja Marksovog besklasnog društva, za neoliberalizam su te društvene nejednakosti prihvatljiv, pa čak i poželjan fenomen. Na pitanje da li je jaz između bogatih i siromašni(j)ih građana u periodu nakon Dejtona značajno produbljen, ispitanici si uglavnom odgovorili potvrdno. Dakle, 140 ispitanika je odgovorilo da je jaz između višeg i nižeg sloja društva produbljen, a 10 ispitanika smatra da to nije tako. Neoliberalizam je svakako obnovio klasnu moć bogatih elita. Problem obnavljanja klasne moći elita povlači za sobom ekonomsku nejednakost stanovništva. Neznatna manjina stanovništva živi u izobilju, dok je ostatak na ivici egzistencije. Privatizacijom kolektivnog kompleksa stanovanja, ta se nejednakost još više produbljuje. Povećanje cijene troškova žvljenja na određenim lokacijama, što je posljedica dęentifikacije, uticalo je na iseljavanje stanovništva sa nižim primanjima. Stvaraju se naselja s lošom reputacijom. U njima žive siromašniji slojevi. Razlika između dobrih naselja za stanovanje i onih sa lošom reputacijom ogleda se čak i u trajanju životnog vijeka njihovih stanovnika, gdje je u "boljim" naseljima životni vijek duži, što je posljedica boljih uslova života.

Grafikon br. 13 – Da li je jaz između bogatih i siromašni(j)ih građana produbljen?

Ispitan je stav građanja i po pitanju ekonomske nejednakosti, kao jedne od ključnih posljedica neoliberalizma. Većina ispitanika, tačnije njih 125 smatra da životni standard u gradu Sarajevu nije na zadovoljavajućem nivou, dok 25 ispitanika smatra da jeste. To govori o tome da sami ispitanici primjećuju negativne posljedice neoliberalnog kapitalizma, koje se direktno odražavaju na njihov život i većinom nisu zadovoljniji kvalitetom života u Sarajevu.

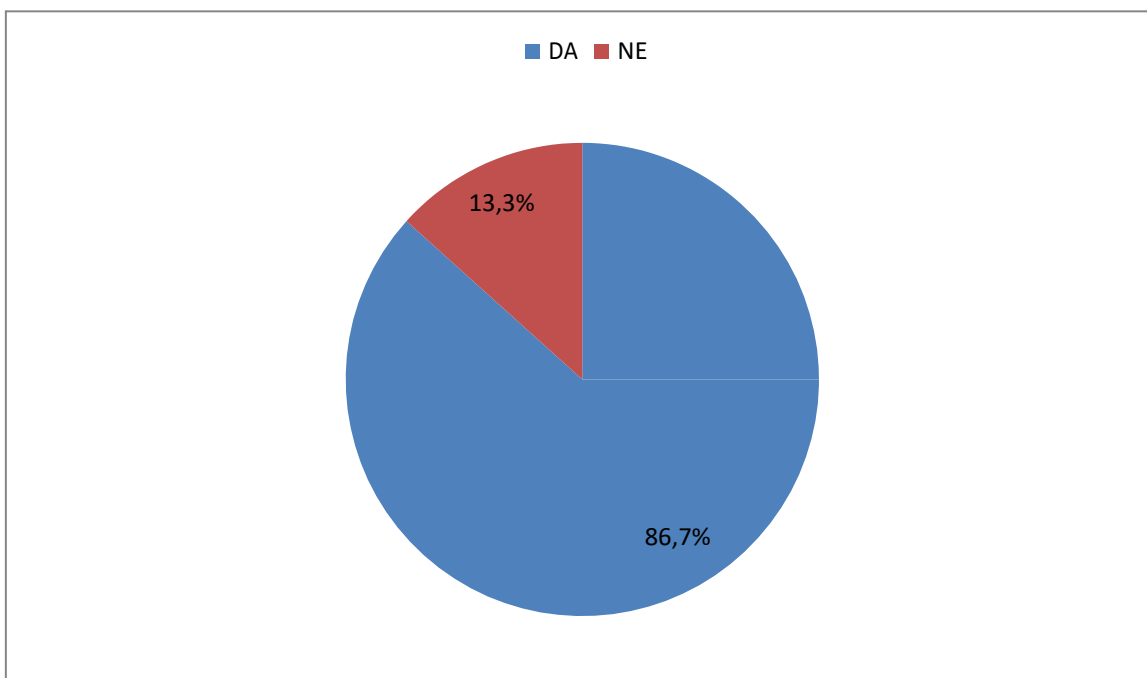

Grafikon br 14. – Da li je životni standard u gradu Sarajevu na zadovoljavajućem nivou?

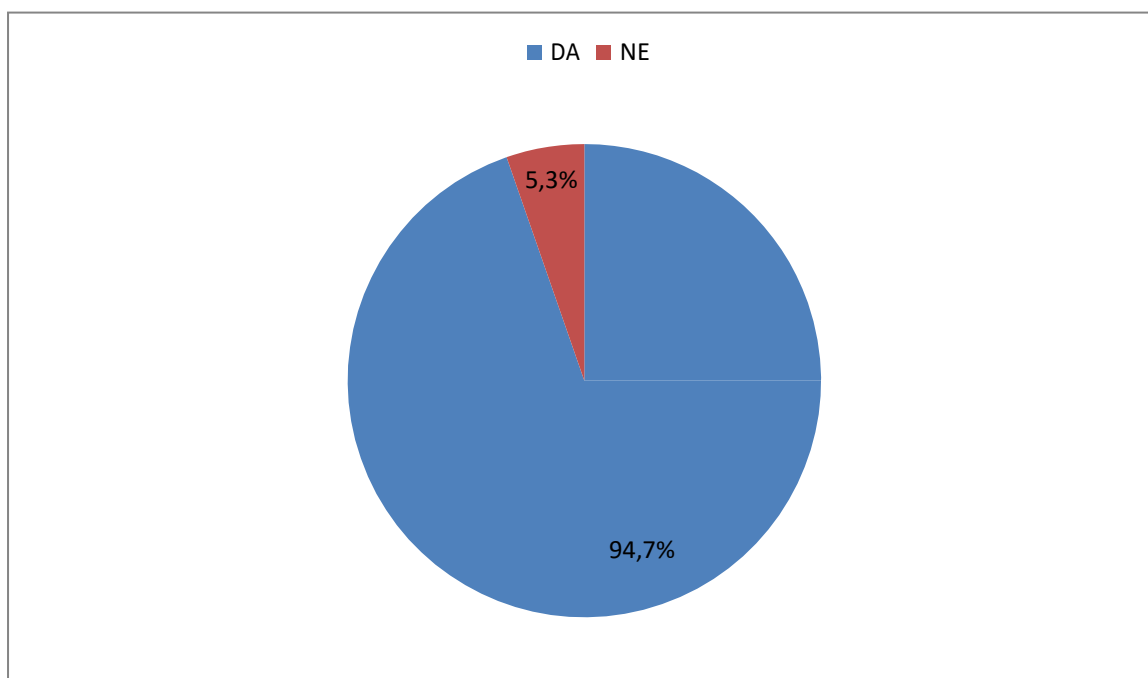
Sljedeće pitanje koje se nameće je da li ta ekonomska nejednakost izaziva društvenu nejednakost, to jeste da li narušava koheziju društvene zajednice. Od 150 ispitanika 130 (86,7%) misli da jaz između viših i nižih slojeva društva utiče na međususjedske odnose i općenito susjedstvo kakvo je bilo prisutno za vrijeme socijalizma i ranije, a 20 ispitanika (13,3%) misli da ne utiče.

Činjenica je da proces dekoncentracije homogenizuje susjedstvo. Dekoncentracija dovodi u pitanje tradicionalnu postavku susjedske dinamike i urbane socijalne strukture. Ona podrazumijeva izmještanje viših socijalnih grupa u sve kvalitetnija susjedstva i nastanjanje nižih socijalnih grupa u susjedstva koja su im na taj način postala dostupna, rast cijena dovodi do indirektnog raseljavanja, te su pripadnici radničke klase usljed visine cijena istisnuti sa privatnog stambenog tržišta. U urbanim dijelovima zahvaćenim dekoncentracijom dolazi do porasta plata i svakodnevnih životnih potreba, kao i smanjenja članova unutar domaćinstva. Ti dijelovi grada, takvim stilom života postaju nedostupni nižim slojevima društva, a istovremeno privlače imućnije stanovnike. Ti procesi pogoduju nastanku naselja s lošom reputacijom, koje pretežno naseljavaju niži slojevi društva i direktno ili indirektno stvaraju jaz između različitih klasa. Homogenizacijom susjedstva se smanjuje intenzitet primarnih, neposrednih, svakidašnjih, prisnijih i sličnih ljudskih kontakata između pojedinaca i grupa.

Grafikon br. 15 – Da li je susjedstvo kakvo je bilo prisutno za vrijeme socijalizma narušeno?

U takvim uslovima otuđenost i individualnost postaje sve izraženija. Postfordistički grad prestaje da bude mjesto susreta pripadnika različitih kultura, i gubi glavnu karakteristiku javnog prostora, a to je dostupnost svim građanima. Ispitanici ovdje smatraju da je otuđenost i individualnost primjetna i u našem gradu. Velika većina, ispitanika se izjasnila da je otuđenost i individualnost sve izraženija, tačnije 94,7% ispitanika, a samo 8 ispitanika (5,3%) smatra da nije tako. Anonimnost, alijenacija i individualnost su pojave koje neoliberalizam, bez sumnje uzrokuje i promovira. Trend favorizovanja individualnog u odnosu na javno, društveno i zajedničko provlači se kroz sve sfere neoliberalnih promjena. Stanovnici neoliberalnog grada teže da zadrže individualnost i posebnost i žele da im se ta individualnost i posebnost prizna, na način da budu klasifikovani kao nosioci društvenih promjena čiji će uzor drugi slijediti.

Grafikon br. 16 – Da li je otuđenost i individualnost sve izraženija?

Posljednje pitanje ove ankete vezano je za ulogu kulture u gradu Sarajevu, kao neoliberalnom postsocijalističkom gradu. Kultura je vrlo važan aspekt neoliberalnog grada. Koristeći kulturu džentrifikatori ističu svoj drugačiji stil života, odnosno set vrijednosti koje daju prednost urbanom životnom stilu. Također, kultura ima svoju ekonomsku dimenziju i ulogu u ekonomskom rastu, koja je u kapitalizmu ključna.

Međutim, kako su neoliberalne promjene u Sarajevu usporene i često neregulisane, kultura i kulturni sadržaji, prema mišljenju ispitanika, nije na onom nivou koji treba i može zadovoljiti potrebe građana. Ispitanici su, kao najveće nedostatke kulturnih sadržaja u Sarajevu, naveli neprilagođenost kulturnih sadržaja različitim dobnim skupinama ili veoma mali broj takvih sadržaja koji su ciljano prilagođeni određenoj dobnj skupini građana. Također su naveli da nema dovoljno izložbi ili barem ne kvalitetne promocije istih. Još jedna od čestih zamjerki je bio loš kvalitet ponuđenih kulturnih sadržaja. Kao glavnu zamjerku za sve te negativne posljedice navode nemark vladajućih elita i nedovoljno ulaganje u kulturu, kao i lošu javnu politiku o kulturi. Druga grupa ispitanika smatra da postoji dovoljno kulturnih sadržaja, ali da naravno postoji mjesta za poboljšanje, dok nekolicina njih smatra da jedino što im nedostaje i pravi prepreku u utivanju kulturnih sadržaja jeste loša finansijska situacija. Ono što je činjenica je da Sarajevo ne posjeduje nacionalni fudbalski stadion, da je Zemaljski muzej, kao

institucija od većeg značaja, kako kulturnog tako i društvenog, potpuno zapostavljen, da su balet i opera potpuno zapostavljeni. Ali je isto tako činjenica da su ulagaja u kulturu vrlo mala i da je planirani budžet često nedovoljan da bi se realizovali određeni kulturni projekti. Iako kulturni sadržaji u Sarajevu postoje i možda mogu zadovoljiti neke osnovne potrebe, nepochodno je dalje ulaganje u razvitak i napredak kulture.

Na kraju, analizirajući prikupljene podatke može se zaključiti da građani Sarajeva osjete promjene koje se dešavaju i primjećuju obilježja koja su karakteristična za svaki neoliberalni grad, pa tako i Sarajevo. Te promjene su neizostavan dio njihovog života i utiču na svaki njegov aspekt. Svakako najvažnije promjene su vezane za egzistencijalne potrebe, odnosno ekonomski aspekt, koji je osnova neoliberalnog ustrojstva, stoga one uslovljavaju sve ostale promjene. Međutim, sve promjene koje je donijela smjena sistema i koje se još uvijek odvijaju ostavljaju značajne posljedice na svakodnevni život ljudi.

10. ZAKLJUČAK

Postsocijalističke zemlje su se devedesetih godina 20-og stoljeća našle pod simultanim uticajem više procesa. U tim društvima započinje proces transformacije ka kapitalističkom sistemu, koji podrazumijeva mijenjanje cjelokupne strukture društva. Kapitalizam kao sistem, nastupa sa idejom da građane čeka blistava budućnost, prosperitet i blagostanje. On je predstavljen kao društveni poredak bez mane, u kojem cjelokupan sistem vlasti i upravljanja funkcioniše besprijekorno, a u svemu tome zanemareni su realni ekonomski, socijalni i politički problemi svojstveni kapitalizmu. Bez obzira na činjenicu da je proces tranzicije sam po sebi turbulentan proces, Bosnu i Hercegovinu dodatno karakteriše usporena postsocijalistička transformacija ka kapitalizmu, pa samim tim i sve njene gradove, a posebno grad Sarajevo, kao glavni grad. Najznačajnije promjene koje se dešavaju procesom tranzicije su promjene u političkoj i ekonomskoj sferi. Tako da je jedna od ključnih promjena, koja je obilježila svaki postsocijalistički grad kroz proces transformacije, pa tako i Sarajevo, uvođenje privatnog vlasništva i slobodnog tržišta u ekonomskoj sferi, nakon kojeg počinje proces privatizacije državnog vlasništva, a promjene u političkoj sferi uključuju uvođenje višestranačkog političkog uređenja i decentralizaciju procesa donošenja odluka. Vremenom se kroz proces tranzicije insistira i na saradnji između javnog i privatnog sektora, što se neminovno dešava i u gradu Sarajevu, ali negativna strana toga je da privatni sektor većinom ubire korist, a rizik preuzima javni sektor. Javni interes postaje pretežno privatni, a najbitniju kariku u takvom sistemu čine vladajući slojevi, koji se prilagođavaju interesima investitora. Takvim odnosom prema javnom sektoru javno planiranje i javna ulaganja su smanjena i zanemarena, što dovodi do socio - prostornih nejednakosti. Pored toga, uplitanjem privatnog i javnog kapitala i zadovoljavanjem ličnih interesa, koji se u konačnici nikada ne mogu poklopiti sa širim društvenim interesom, dovodi se u pitanje i legalnost takvih procesa. S druge strane, gradski prostor, kao javno dobro, ne treba biti sveden samo na ekonomsku dimenziju, a upravo to je dominantna pojava u gradu Sarajevu, koja nastupa sa procesima komercijalizacije i privatizacije javnog prostora.

Kada govorimo o urbanizmu i prostornoj ekonomiji socijalističkih gradova, oni su počivali na apsolutnoj moći partijske elite kojoj je primarni cilj bio industrijski razvoj, kojem je bilo namijenjeno najviše investicija, dok pravac razvoja grada u ovom novom sistemu, zavisi od vladajućih elita i stranih investitora i njihovih interesa. Političke odluke o urbanom planiranju u neoliberalnom sistemu se donose u korist privatnog interesa i nemaju ideju dugoročnog planiranja, te se kao rezultat toga javlja neplanska gradnja koja dovodi do prostorne

nejednakostii, to jeste estetskog narušavanja izgleda grada, a opravdanje za nedjelovanje u interesu šire javnosti, vladajuće elite, uvijek nalaze u nedostatku novca. Jedna od loših odlika neoliberalnog perioda, što je svakako prisutno i u gradu Sarajevu, jeste i ogroman rast ekonomske i socijalne nejednakosti. Savremeni neoliberalni kapitalizam dizajniran je tako da od bogatih pravi još bogatije, a od siromašnih još siromašnije. Razlike između bogatih i siromašnih se drastično produbljuju. Veliki broj ljudi živi u ekstremnom siromaštvu, dok s druge strane dolazi do nekontrolisanog gomilanja ogromnog bogatstva od strane manjine stanovništva. Gradovi, s druge strane, potencijalno predstavljaju područja koja obiluju bogatstvima, kao i ekonomskim, okolišnim, političkim i kulturalnim raznolikostima. Međutim, nasuprot tom potencijalu, fokus u postsocijalističkom gradu se nalazi samo na gomilanju bogatstva, moći i ubrzanim urbanizacijskim procesima koji doprinose devastaciji i privatizaciji javnog prostora što u konačnici dovodi do društvene i fizičke segregacije. Stoga se može zaključiti da je većina postsocijalističkih gradova, kao i grad Sarajevo ipak još uvijek daleko od toga da ponudi ravnomjerne uslove i mogućnosti stanovnicima koji u njemu žive. Velik dio građana lišen je zadovoljenja svojih osnovnih potreba ili su one ograničene zbog njihovih ekonomskih, socijalnih, kulturnih ili etničkih karakteristika, ili pak zbog pripadnosti određenom spolu ili životnoj dobi.

LITERATURA

- Backović, V. (2005). *Evropski gradovi u postsocijalističkoj transformaciji*. Beograd: s.n. dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/47392544_EVROPSKI_GRADOVI_U_POS_TSOIJALISTICKOJ_TRANSFORMACIJI European cities in post socialist transformation (pristupljeno 01.03.2021.).
- Backović, V. (2016). *Dominantni pristupi u proučavanju procesa džentrifikacije*. Beograd: Beograd: Filozofski fakultet. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/311497574_DOMINANTNI_PRISTUPI_U_PROUCAVANJU_PROCESA_DZENTRIKACIJE Dominant research approaches to gentrification process (pristupljeno 01.03.2021.).
- Backović, V. (2018). *Džentrifikacija kao socioprostorni fenomen savremenog grada*. (e-book). Beograd: Ćigoja štampa Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Pristupljeno preko: http://147.91.75.9/manage/shares/ISI/isi_2018_dzentrifikacija.pdf (pristupljeno 01.03.2021.).
- Backović, V. (2019). *Džentrifikacija kao socioprostorni fenomen savremenog grada*. Beograd: Ćigoja štampa, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/336103515_DZENTRIKACIJA_KAO_SOCIOPROSTORNI_FENOMEN_SAVREMENOG_GRADA (pristupljeno 01.03.2021.).
- Backović, V. (2020). *Grad, arhitektura, društvo*. Beograd: Ćigoja štampa, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Institut za sociološka istraživanja. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/344351991_Grad_arhitektura_drustvo (pristupljeno 01.03.2021.).
- Brown W. (2014). *Neoliberalizam i kraj liberalne demokratije*. Slobodni filozofski. Dostupno na: <http://slobodnifilozofski.com/2014/07/wendy-brown-neoliberalizam-i-kraj.html> (pristupljeno 01.03.2021.).
- Bridge, G. and Atkinson, R. (2004). *Gentrification in a Global Context: The New Urban Colonialism*. London: Routledge.
- Bublin, M. (1999). *Gradovi Bosne i Hercegovine: Milenijum razvoja i godine urbicida*. Sarajevo: Sarajevo Publishing.
- Bublin, M. (2004). *Rehabilitacija gradova Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Buybook.
- Burdije, P. (1998). *Društveni prostor i simbolička moć*, u: I. Spasić (ur.) *Interpretativna sociologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Ćaldarović O. (2011). *Urbano društvo na početku 21. stoljeća*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Ćamo, M. (2013). *Urbana abecede Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Vlastita naklada.
- Ćamo, M. (2018). *Gradski način života u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Vlastita naklada.
- Domazet, A. (2016) *Strane direktne investicije u Bosni i Hercegovini: od zabluda neoliberalizma do pokretača ekonomskog rasta*. Sarajevo: Ekonomski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Đašić, D. (2019). *Pravedno društvo-svet nakon neoliberalizma*. Beograd: Albatros plus.
- Fejzić, E., Sadiković, E., Turčalo, S. (2017). *Socijalna demokratija i socijalni kapitalizam: o mogućnostima praktične primjene u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo:

Friedrich-Ebert-Stiftung. Dostupno na: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/13554.pdf> (pristupljeno 21.03. 2021).

- Forrest R. and A. Kearns (2001). *Social Cohesion, Social Capital and the Neighbourhood*. Urban Studies.
- Hadžihasanović, A. (2001). *Sarajevo: istine i mitovi*. Sarajevo: Svjetlost.
- Harvi, D. (2005). *Od menadžerstva ka preduzetništvu: transformacija gradske uprave u poznom kapitalizmu*, u: S. Vujović i M. Petrović (ur.) *Urbana sociologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Harvi, D. (2013). *Pobunjeni gradovi*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Hrvatska enciklopedija (n.d.) *Liberalizam*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=36345> (pristupljeno 10.12.2021.).
- Jačić, M. (2011). *Prostor, urbanizam, politika u postsocijalističkom gradu*. s.l.: s.n. Dostupno na: https://jugolink.files.wordpress.com/2011/11/jl_1_1_jadic.pdf (pristupljeno 10. 12. 2021).
- Kostić, C. (1973). *Sociologija grada*. Beograd: Centar za analizu i projektovanje prostornih sistema.
- Kovačević, L., Medak, T., Milat, P., Sančanin, M., Valentić, T., Vuković, V. (2008). *Operacija: grad, priručnik za život u neoliberalnoj stvarnosti* (e-book). Zagreb: Savez za centar za nezavisnu kulturu i mlade, Multimedijalni institut, Platforma 9,81 - Institut za istraživanja u arhitekturi, BLOK - Lokalna baza za osvjetavanje culture, SU Klubtura / Clubture. Pristupljeno preko: <https://monoskop.org/images/f/f4/Operacija.Grad.Prirucnik.za.zivot.u.neoliberalnoj.stvarnosti.pdf> (pristupljeno 15.03.2021.).
- Lefebvre, H. (1996). *Writings on cities*. Oxford: Blackwell.
- Legalizacija (n.d.). *Bespravna gradnja rak rana za buduće funkcionisanje Sarajeva*. Dostupno na: <https://www.legalizacija.ba/bespravna-gradnja-rak-rana-za-buduce-funkcionisanje-sarajeva/> (pristupljeno: 21. 04. 2021.)
- McIntyre, Z. (2006). *Housing regeneration in Glasgow: Gentrification and upward neighbourhood trajectories in a post-industrial city*. eSharp Issue 7.
- Milić A. et al. (2004). *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa: svakodnevnica Srbije na početku trećeg milenijuma*. Beograd: ISI FF.
- Mujkanović, M. (2019). *Urbano planiranje: kakve gradove u Bosni i Hercegovini želimo*. Asocijacija arhitekata u Bosni i Hercegovini. Dostupno na: <https://aabh.ba/urbano-planiranje-kakve-gradove-u-bosni-i-hercegovini-zelimo/> (pristupljeno: 21. 04. 2021.)
- Musabegović, N. (1997). *Ruralno-urbani antagonizmi i moderni svijet*. Sarajevo: FEB.
- Nemanjić, M. i Spasić, I. (ur.) (2006): *Nasleđe Pjera Burdijea*. Beograd: IFDT, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka.
- Petrović, M. (2004). *Globalizacija i gradovi*. Beograd: Filozofski fakultet. Dostupno na: <http://doiserbia.nb.rs/img/doi/0038-0318/2004/0038-03180401019P.pdf> (pristupljeno 05.04.2021).
- Petrović, M. (2004a). *Cities After Socialism as a Research Issue*. London School of Economics. Dostupno na: www.lse.ac.uk/depts/Global (pristupljeno 01.03.2021.).
- Petrović, M. (2004b). *Stambeni položaj i stambene strategije domaćinstava u Srbiji*, u: A. Milić (ur.): *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa: svakodnevnica Srbije na početku trećeg milenijuma*. Beograd: ISI FF.

- Petrović, M. (2008). *Savremeni koncepti razvoja grada: preduzetnički i postmoderni*, u: S. Vujović (ur.) *Društvo rizika*, Beograd: ISI FF.
- Petrović, M. (2009). *Transformacija gradova: ka depolitizaciji urbanog pitanja*. Beograd: ISIFF, Čigoja.
- Spasić, I. (1998). *Interpretativna sociologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Spasić, I. (2006). *Distinkcija na domaći način: diskursi statusnog diferenciranja u današnjoj Srbiji*, u: M. Nemanjić i I. Spasić (ur.) *Nasleđe Pjera Burdijea: pouke i nadahnuća*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka.
- Supek, R. (1987). *Grad po mjeri čovjeka*. Zagreb: Naprijed.
- Svirčić, Gotovac, A. (2009). *Utjecaj društvenih aktera na procese gentrifikacije i pauperizacije: primjer Zagreba (disertacija)*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet. (pristupljeno 09.03.2021.).
- Svirčić, Gotovac, A. (2010). *Aktualni revitalizacijski i gentrifikacijski procesi na primjeru Zagreba*. Zagreb: Sociologija i prostor.
- Sykora, L. (2005). *Gentrification in post-communist cities*, in: G. Bridge, R. Atkinson (eds.) *Gentrification in a Global Context*, London, New York: Routledge.
- Szelenyi, I. (1996). *Cities under Socialism – and After*. Oxford, Cambridge: Blackwell Publishers.
- Tosics, I. (2003). *City Development in Central and Eastern Europe since 1990*. In: Hamilton & Dimitrowska-Andrews (eds.) *Globalization and Transformation in Eastern and Central European Cities*. Tokyo: The United Nations University.
- Vujović, S. (1990). *Ljudi i gradovi*. Budva: Mediteran.
- Vujović, S. i Petrović, M. (2005). *Urbana sociologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Vukićević, S. (1998). *Simuliranje promjene*. Cetinje: Obod.
- Zlatar Gamberoćić, J. (n.d.). *Aspekti specifičnih oblika urbane obnove i revitalizacije u Zagrebu i Podgorici*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu. Dostupno na: <https://bib.irb.hr/datoteka/844768.41.pdf> (pristupljeno 10.03. 2021).
- Źuljić, V. J., Ćengić N., Ćakarić J. (2015). *Sarajevo metropola model razvoja*. Sarajevo: Arhitektonski fakultet Sarajevo. Dostupno na: <https://docplayer.net/34728450-Metropola-model-razvoja-vlasta-jelena-zuljic-nihad-h-cengic-jasenka-cakacic-sarajevo.html> (pristupljeno 19.04. 2021).

POPIS SLIKA I GRAFIKONA

Slika br. 1 – Migracije u BiH

Slika br. 2 - Administrativna podjela BiH

Slika br. 3 – Naselje Tibra u Sarajevu

Slika br. 4 – Mapa tržnih centara u gradu Sarajevu

Grafikoni iz ankete:

Grafikon br. 1 – Dobna struktura ispitanika

Grafikon br. 2 – Prikaz radno angažiranih/zaposlenih, odnosno nezaposlenih ispitanika

Grafikon br. 3 – Prikaz zaposlenih u javnom i privatnom sektoru

Grafikon br. 4 – Prikaz zadovoljstva ispitanika političkom situacijom u Kantonu Sarajevo

Grafikon br. 5 – Povezanost privatnog i javnog sektora

Grafikon br. 6 – Podređenost javnog sektora privatnom interesu

Grafikon br. 7 - Da li je proces privatizacije izvršen na pravi način?

Grafikon br. 8 – Privatizacija kao negativan proces

Grafikon br. 9 – Kolektivni nasuprot individualnom načinu stanovanja

Grafikon br. 10 – Prisutnost procesa dđentifikacije (gentrifikacije) u Sarajevu

Grafikon br. 11 – Izgradnja tržnih centara

Grafikon br. 12 – Proces dđentifikacije kao posljedica strukturnih promjena u društvu

Grafikon br. 13 – Da li je jaz između bogatih i siromašni(j)ih građana produbljen?

Grafikon br 14. – Da li je životni standard u gradu Sarajevu na zadovoljavajućem nivou?

Grafikon br. 15 – Da li je susjedstvo kakvo je bilo prisutno za vrijeme socijalizma narušeno?

Grafikon br. 16 – Da li je otuđenost i individualnost sve izraženija

POPIS SKRAĆENICA

WB – Svjetska banka (eng. World Bank)

EK- Evropska komisija

EBRD - Evropska banka za obnovu i razvoj (eng. European Bank for Reconstruction and Development)

PRIMJER ANKETE

Poštovana/i,

moje ime je Indira Peljto, studentica sam na master studiju pete godine na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Ovu anketu provodim u svrhu izrade magistarskog rada na temu „Transformacija grada Sarajeva u postdejtonskom periodu-sociološka perspektiva“. Cilj je spoznati iskustva i dojmove građana o promjenama koje se događaju u gradu Sarajevu u postdejtonskom periodu, te kakav je njihov uticaj na urbani razvoj u kontekstu kvalitete života stanovnika različite životne dobi.

Želim naglasiti da je učestvovanje u ovoj anketi potpuno dobrovoljno s Vaše strane i anonimno, jer ne trebate davati nikakve lične podatke koji otkrivaju Vaš identitet, niti bi oni bili objavljeni.

Vaše sudjelovanje u anketi će meni biti od velikog značaja, za izradu ovog rada. Stoga Vam unaprijed zahvaljujem na sudjelovanju u anketi.

ANKETA:

1. Kojoj dobnoj skupini pripadate?
  - Od 18-35 godina
  - Od 35-60 godina
  - 60 i više godina
2. Jeste li ste radno angažirani/zaposleni?
  - DA
  - NE
  - UMIROVLJENIK/ICA
  - STUDENT/ICA
3. U kojem sektoru ste zaposleni?
  - PRIVATNI SEKTOR
  - JAVNI SEKTOR

4. Politička situacija u Kantonu Sarajevo zadovoljava interese građana/ki, odnosno zadovoljava interese građana/ki na području općine u kojoj živate.

U potpunosti se slažem	Slažem se	Niti se slažem, niti se ne slažem	Ne slažem se	U potpunosti se ne slažem

5. Da li smatrate da su javni sektor, odnosno državne institucije, povezani s privatnim sektorom, odnosno investitorima i da su ovisni jedni o drugima?

DA NE

6. Privatni interes investitora i vladajućih elita je ispred javnog interesa svih građana.

U potpunosti se slažem	Slažem se	Niti se slažem, niti se ne slažem	Ne slažem se	U potpunosti se ne slažem

7. Da li je proces privatizacije izvršen na pravi način?

DA NE

8. Privatizacija i njen uticaj na živote građana u Sarajevu generalno se percipira kao negativan proces.

U potpunosti se slažem	Slažem se	Niti se slažem, niti se ne slažem	Ne slažem se	U potpunosti se ne slažem

9. Šta su najveći nedostaci urbanizma (gradnje i rekonstrukcije gradskog područja), u postdejtonskom periodu?

---

10. Da li su naselja prilagođena različitim dobnim skupinama i osobama sa fizičkim poteškoćama, u smislu parkova, domova za stare i iznemogle, liftova za ljude u kolicima i sl.? Ako nisu, šta nedostaje?

---

11. Da li je po vašem mišljenju bolji sistem stanovanja u objektima kolektivnog stanovanja (stambenim zgradama), koji je bio prisutan u periodu socijalizma ili naglasak na individualno stanovanje i privatno vlasništvo?

- KOLEKTIVNO STANOVANJE
- INDIVIDUALNO STANOVANJE

12. Primjećujete li odlike dntentrifikacije u našem glavnom gradu, odnosno naseljavanje viših slojeva društva u centar grada, gdje se obnavljaju ili grade nove zgrade, izgrađuju velebne kuće i ostali sadržaji koji povećavaju rejting takvih naselja i samim tim cijenu stanovanja?

DA NE

13. Da li je po Vama masovna izgradnja tržnih centara pozitivna ili negativna pojava?

- POZITIVNA POJAVA
- NEGATIVNA POJAVA

14. Nastajanje izdvojenih elitnih naselja u gradu Sarajevu je očekivana posljedica strukturnih promjena u društvu, koje su uslijedile po završetku rata.

U potpunosti se slažem	Slažem se	Niti se slažem, niti se ne slažem	Ne slažem se	U potpunosti se ne slažem

15. Da li su društvene nejednakosti, odnosno jaz između bogatih i siromašni(jih) građana u periodu nakon Dejtona značajno produbljeni?

DA NE

16. Da li je, prema Vašem mišljenju, životni standard u Sarajevu na zadovoljavajućem nivou?

DA NE

17. Da li novi način života i jaz između viših i nižih slojeva društva utiče na međususedske odnose i općenito susjedstvo kakvo je bilo prisutno za vrijeme socijalizma i ranije?

DA NE

18. Da li je otučenost i individualnost sve izraženija?

DA   NE

19. Smatrate li da u Sarajevu ima dovoljno kulturnih sadržaja, za sve generacije, šta po Vašem mišljenju nedostaje?

BIOGRAFIJA

Indira Peljto, rođena 03. 03. 1995. godine u Sarajevu, gdje završavam Osnovnu školu Mehmedalija Mak Dizdar u Sarajevu 2010. godine, nakon čega se upisujem u srednju školu Gimnazija Obala u Sarajevu, koju sam završila 2014. godine. 2015. godine upisujem se na Fakultet političkih nauka u Sarajevu, odsjek Sociologija, te nakon stečenog zvanja Bachelor/Bakalaureat Sociologije nastavljam master studij na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, odsjek Sociologija.

POSVETA

Ovaj rad posvećujem svojim roditeljima i bratu. Oni su kroz cijeli moj život i cijelo školovanje bili moja najveća podrška i bez njih ja ne bih bila ono što danas jesam. Hvala vam što ste mi pružili безусловnu ljubav i što podržavate sve moje životne odluke i ciljeve.

Naziv odsjeka i/ili katedre: Sociologija
Predmet: Sociologija naselja

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADOVA

Ime i prezime: Indira Peljto
Naslov rada: Transformacija grada Sarajeva u postdejtonskom periodu-sociološka perspektia
Vrsta rada: Magistarski rad
Broj stranica: 74

Potvrđujem:

- da sam pročitao/la dokumente koji se odnose na plagijarizam, kako je to definirano Statutom Univerziteta u Sarajevu, Etičkim kodeksom Univerziteta u Sarajevu i pravilima studiranja koja se odnose na I i II ciklus studija, integrirani studijski program I i II ciklusa i III ciklus studija na Univerzitetu u Sarajevu, kao i uputama o plagijarizmu navedenim na web stranici Univerziteta u Sarajevu;
- da sam svjestan/na univerzitetskih disciplinskih pravila koja se tiču plagijarizma;
- da je rad koji predajem potpuno moj, samostalni rad, osim u dijelovima gdje je to naznačeno;
- da rad nije predat, u cjelini ili djelimično, za stjecanje zvanja na Univerzitetu u Sarajevu ili nekoj drugoj visokoškolskoj ustanovi;
- da sam jasno naznačio/la prisustvo citiranog ili parafraziranog materijala i da sam se referirao/la na sve izvore;
- da sam dosljedno naveo/la korištene i citirane izvore ili bibliografiju po nekom od preporučenih stilova citiranja, sa navođenjem potpune reference koja obuhvata potpuni bibliografski opis korištenog i citiranog izvora;
- da sam odgovarajuće naznačio/la svaku pomoć koju sam dobio/la pored pomoći mentora/ice i akademskih tutora/ica.

Mjesto, datum

Potpis